

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

Факультет історії і міжнародних відносин
Кафедра культури, методики навчання історії та спеціальних історичних
дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на тему: **ВИВЧЕННЯ ВОЄННИХ ОПЕРАЦІЙ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ НА
ПЕРШОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939-1941 РР.) В
СТАРШІЙ ШКОЛІ**

Здобувача ступеня «магістр» групи 2 МАП
Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка
Спеціальність: 014.03 Середня освіта (Історія та
громадянська освіта)
Будниченка Юрія Сергійовича

Науковий керівник: кандидат історичних
наук, доцент
Жмуд Наталка Вікторівна

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____	_____
(підпис)	(ініціали, прізвище)
Члени комісії _____	_____
(підпис)	(ініціали, прізвище)
_____	_____
(підпис)	(ініціали, прізвище)
_____	_____
(підпис)	(ініціали, прізвище)

м. Вінниця – 2025 р.

АНОТАЦІЯ

Будниченко Ю.С. Вивчення воєнних операцій Червоної армії на першому етапі Другої світової війни (1939-1941 рр.) в старшій школі – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти магістра за спеціальністю 014 Середня освіта предметною спеціальністю 014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2025.

Мета дослідження – дослідити воєнні операції Червоної армії в 1939–1941 рр., виявити їх особливості, вплив на подальший перебіг Другої світової війни, а також оцінити їх значення у при вивченні історії України та світу на уроках в старшій школі.

Магістерська робота **складається** зі вступу, чотирьох розділів, списку джерел і літератури. У першому розділі наведено історіографічний і джерельні огляди, методологію дослідження. У другому – передумови та політичний контекст початкового етапу Другої світової війни. У третьому розділі розглянуті воєнні операції Червоної армії на першому етапі Другої світової війни (1939-1941 рр.). Четвертий розділ містить методику вивчення цих операцій на уроках історії.

Висновки. Вивчення учнями старшої школи воєнних операцій Червоної армії першого періоду Другої світової війни (1939-1941 рр.) є надзвичайно актуальним, оскільки саме цей етап війни заклав основу подальших подій світової історії та суттєво вплинув на долю України, Європи й усього людства.

Ключові слова: воєнні операції, Червона армія, Друга світова війна, методика викладання.

SUMMARY

Budnychenko Y.S. Studying the military operations of the Red Army during the first stage of the Second World War (1939-1941) in high school - Qualification work on manuscript rights.

Qualifying work for obtaining a master's degree in the specialty 014 Secondary education subject specialty 014.03 Secondary education (History and civic education) - Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynskyi, Vinnytsia, 2025.

The purpose of the study is to investigate the military operations of the Red Army in 1939–1941, to identify their features, influence on the further course of the Second World War, as well as to evaluate their significance in studying the history of Ukraine and the world in high school classes.

The master's thesis consists of an introduction, four chapters, a list of sources and literature. The first chapter provides historiographical and source reviews, research methodology. In the second - the prerequisites and political context of the initial stage of the Second World War. The third chapter examines the military operations of the Red Army at the first stage of the Second World War (1939-1941). The fourth chapter contains the methodology of studying these operations in history lessons.

Conclusions. The study by high school students of the military operations of the Red Army of the first period of the Second World War (1939-1941) is extremely relevant, since it was this stage of the war that laid the foundation for further events in world history and significantly influenced the fate of Ukraine, Europe and all of humanity.

Key words: military operations, Red Army, World War II, teaching method.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1 Стан наукового висвітлення проблеми.....	7
1.2. Джерельна база дослідження.....	13
1.3.Методологія дослідження.....	15
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРИЧИНИ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	18
2.1. Зовнішня політика СРСР напередодні Другої світової війни: пакт Молотова-Ріббентропа.....	18
2.2. Вплив політичної ситуації на стратегію та тактику Червоної армії.....	21
2.3. Ставлення суспільства до початкових операцій Червоної армії.....	26
РОЗДІЛ 3. ВІЙСЬКОВІ ОПЕРАЦІЇ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ НА ПЕРШОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939-1941 РР.).....	31
3.1. Операція з окупації Східної Польщі у вересні 1939 року.....	31
3.2. Радянсько-фінська війна 1939-1940 рр.: перебіг та наслідки.....	39
3.3. Дії Червоної армії на теренах Балтійських країн та Бессарабії.....	48
3.4. Початок німецько-радянської війни: оборонні операції влітку 1941 року.....	56
3.5. Військові та політичні підсумки початкових операцій.....	64
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ВОЄННИХ ОПЕРАЦІЙ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ НА ПЕРШОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939-1941 РР.) НА УРОКАХ ІСТОРІЇ.....	86
4.1. Програмні вимоги щодо вивчення початкового етапу Другої світової війни у закладах середньої освіти.....	86
4.2. Фрагмент уроку з теми «Україна в міжнародній політиці напередодні Другої світової війни».....	89
ВИСНОВКИ.....	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	97
ДОДАТКИ.....	108

ВСТУП

Друга світова війна стала однією з найжахливіших трагедій в історії людства, яка забрала десятки мільйонів життів і спричинила руйнівну економічну кризу у багатьох країнах світу. Багато родин залишилися скаліченими, зазнавши непоправних втрат, а інші змушені були все життя доглядати за пораненими та знівеченими близькими, що пережили жахи війни. Ця війна не лише залишила глибокий слід у пам'яті поколінь, а й закарбувала в історії образи тих, хто став її ініціатором, чиї ідеї призвели до таких масштабних людських страждань і руйнувань. І хоча з того часу минуло вже багато років, окремі аспекти цієї ідеології іноді знаходять своїх послідовників і сьогодні, що викликає занепокоєння і необхідність пам'ятати уроки минулого, щоб не допустити повторення таких жахливих подій.

Актуальність теми. Вивчення воєнних операцій Червоної армії на першому етапі Другої світової війни (1939–1941 рр.) є надзвичайно важливим для розуміння історичних передумов, ходу і наслідків однієї з найбільших трагедій в історії людства. Це дозволяє оцінити військові стратегії, роль політичних рішень, а також виявити причини успіхів і поразок на початкових етапах війни. Дана тема під час вивчення сприяє формуванню критичного мислення та вихованню патріотизму у здобувачів освіти старших класів.

Мета дослідження - дослідити воєнні операції Червоної армії в 1939–1941 рр., виявити їх особливості, вплив на подальший перебіг Другої світової війни, а також оцінити їх значення у вивченні історії України та світу.

Завдання дослідження:

- 1) Вивчити основні події, пов'язані з воєнними діями Червоної армії в 1939–1941 рр.
- 2) Розглянути вплив політичних чинників, зокрема пакту Молотова-Ріббентропа, на початок Другої світової війни.
- 3) Проаналізувати стратегічні та тактичні рішення радянського командування.

4) Визначити причини перемог і поразок Червоної армії на початковому етапі війни.

5) Визначити методологічні засади вивчення військових операцій Червоної армії у 1939-1941 рр. у старшій школі.

Об'єкт дослідження - воєнні дії Червоної армії на початковому етапі Другої світової війни та методика їх вивчення у старших класах.

Предмет дослідження - особливості стратегії, тактики та політичних рішень, що впливали на хід воєнних операцій Червоної армії у 1939–1941 рр. та викладення цього матеріалу на уроках старшої школи. Підхід дозволить систематизувати інформацію та ефективно використати її в освітньому процесі.

Методи дослідження. В процесі написання роботи були використані загальнонаукові методи: структурний, системний, статистичний, описовий формально-логічний тощо. Окрім цього були використані міждисциплінарні й історичні методи, зокрема джерелознавчий, статистичний, проблемно-хронологічний, компаративний, етнографічний, антропологічний тощо.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1939-1941 рр. Нижня хронологічна межа обумовлена початком окупації Радянським Союзом Східної Польщі у 1939 р. Верхня межа – початком німецько-радянської війни у 1941 р.

Територіальні рамки. У роботі досліджується Європейський театр воєнних дій Другої світової війни.

Наукова новизна дослідження. Кваліфікаційна робота є спробою дослідити, систематизувати та узагальнити підходи до викладання на уроках історії воєнні операції Червоної армії на початковому етапі Другої світової війни (1939-1941 рр.).

Теоретична цінність роботи полягає у розробці теоретико-методологічних підходів у подальшому вивченні історичної науки, зокрема, політичних, воєнних, соціокультурних, економічних процесів, що відбувалися на терені Європи на початковому етапі Другої світової війни за участі Червоної

армії та її супротивників. Результати роботи можуть бути використанні при вивченні шкільного курсу з Історії України та Всесвітньої історії.

Апробація. Досліджувані питання розглядалися безпосередньо автором на уроках Історії України в комунальному закладі професійної (професійно-технічної) освіти «Київський професійний коледж «СИНЕРГІЯ».

Результати досліджень були представлені у наукових статтях автора:

1. Будниченко Ю., Жмуд Н. Воєнні операції червоної армії на першому етапі Другої світової війни (1939-1941 рр.): до питання вивчення. Вісник факультету історії і міжнародних відносин: збірник наукових праць. Вип. 23 / Відповід. ред. О.А. Мельничук. Вінниця.; ВДПУ, 2025. С. 117-121.

2. Будниченко Ю.С., Жмуд Н.В. Окупація Червоною армією Східної Польщі у 1939 році: передумови, перебіг, результати. Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: перспективи та виклики: матеріали VIII Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції. 4 квітня 2025 року. Миколаїв : НУК ім. адм. Макарова, 2025. С. 116-120.

3. Будниченко Ю.С. Радянсько-фінська війна 1939-1940 рр.: передумови, перебіг, результати. Вісник студентського наукового товариства факультету історії і міжнародних відносин. Вип.21. Збірник наукових праць. Вінниця: ТОВ «Друк», 2025. С. 62-67.

Робота має таку **структуру**: вступ, чотири розділи, висновки, список використаних джерел та літератури. Повний обсяг дипломної роботи складає 111 сторінок, основний текст 96 сторінок. Список використаних джерел та літератури нараховує 101 позицію.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукового висвітлення проблеми

Вивчення воєнних операцій Червоної армії на першому етапі Другої світової війни (1939-1941 рр.) займає вагомe місце в осмисленні збройних конфліктів ХХ століття. Є різні підходи до оцінки дій Червоної армії. Втім, після розпаду СРСР, завдяки отриманню доступу до нових, раніше засекречених архівних матеріалів, з'явилися публікації, які змінюють раніше сформовані погляди на її стратегію і тактику.

Дослідженням початкового етапу Другої світової війни (1939-1941 рр.) та участі в ній Червоної армії займається широке коло українських істориків.

Грунтовні та масштабні дослідження історії Другої світової війни проводить В. Гриневич, співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Кураса. Багато його наукових видань та статей присвячені бойовим діям на теренах Європи та України у період 1939-1941 рр. [24, 25, 26, 27].

Також, серед провідних фахівців у цій галузі можна виділити М. Ковалю – відомого українського історика, завідувача відділом історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України, який активно досліджує та публікує праці, що висвітлюють події воєнної доби, зокрема початковий період [46].

Дослідником радянського тоталітаризму є Ю. Шаповал, який також звертається до суперечливих сторінок початкового етапу війни, зокрема порівнюючи атмосферу в УРСР перед Другою світовою війною та сучасні події [79].

Різні аспекти участі українців у Другій світовій війні, у т.ч. напередодні та на початковому етапі, вивчає О. Лисенко – один з провідних дослідників воєнної історії України [52, 53].

Дуже змістовними задля розуміння воєнних аспектів бойових дій

Червоної армії у досліджуваний період є праці начальника кафедри національного університету оборони України В. Грицюка, роботи якого розміщені на шпальтах спеціалізованого журналу «Воєнна історія» [29, 30, 31, 32].

Унікальні відомості про бойові дії Червоної армії в Галичині у вересні 1939 р. містять розвідки львівського історика-краєзнавця Т. Піняжка [63].

Своє бачення воєнної операції Червоної армії в Бессарабії та Північній Буковині має викладач історії Університету Георгія Сковороди в Переяславі В. Хаджирадєва [78].

Надзвичайно цікавими в контексті воєнних операцій Червоної армії є дослідження спеціальних служб СРСР співробітником Національної академії СБУ Д. Веденєєвим [14].

Крім окремих науковців, важливу роль у вивченні та популяризації об'єктивної інформації про цей період відіграє Український інститут національної пам'яті. Інститут ініціює наукові конференції, створює інформаційні ресурси (наприклад, сайт «Українська друга світова») та публікує матеріали, що розвінчують радянські міфи про «Велику Вітчизняну війну» і висвітлюють реальні події 1939-1941 років [17, 58, 84].

Цікаві матеріали з питань проведення сучасних уроків історії надав співробітник Українського інституту національної пам'яті, історик С. Громенко [17, 33].

Поряд з науковими дослідженнями початкового періоду Другої світової війни передбачене запровадження передових педагогічних технологій знань провідними методистами.

Так, методистами М. Сивурою та С. Скуратівською розроблені методичні рекомендації щодо вивчення Другої світової війни на уроках Історії України. До їх методичної розробки «Україна в роки Другої світової війни» входить орієнтовний сценарій показового заняття: семінарське заняття «урок запитань та відповідей», заснований на монографічних джерелах, що рекомендовані для опрацювання з метою надання повноти уявлень та

розуміння подій минулого [96] .

Відома також своїми методичними напрацюваннями з цієї теми викладач-методист закладів професійної освіти В. Соловарь [97].

Варто зазначити, що сучасна українська історіографія відійшла від радянської концепції «Великої Вітчизняної війни», розглядаючи період 1939-1941 рр. як початковий етап Другої світової війни, що розпочався для України 1 вересня 1939 року нападом Німеччини на Польщу, а потім включенням до війни СРСР. Дослідження цього періоду зосереджуються на таких аспектах:

- 1) «Українське питання» напередодні та в перший період війни.
- 2) Наслідки пакту Молотова-Ріббентропа.
- 3) Трагічні події перших місяців німецько-радянської війни (з червня 1941 р.), які свідчили не лише про героїчну оборону, а й про серйозні прорахунки радянського керівництва.
- 4) Людські та матеріальні втрати України в цей період.

Основою для дослідження стали різнотипні джерела та література, що містять матеріали архівних фондів, розсекречені документи радянського уряду та органів військового управління, спогади воєнного керівництва різних сторін, незалежні оцінки і висновки з історіографії досліджуваного періоду.

На відміну від радянської історіографії, яка мала переважно заангажований характер та була перевантажена пропагандистськими наративами, сучасні дослідження намагаються критично аналізувати воєнні операції, враховуючи як підготовку, так і прорахунки різних сторін, а також вплив політично-економічних чинників на перебіг бойових дій. Тому актуальним видається доступ до раніше заборонених радянських архівів і зарубіжних джерел та їх оприлюднення, активізація наукових студій про перший етап Другої світової війни на регіональних рівнях і формування єдиного світового наукового простору.

Підкреслимо, що характерними особливостями нинішнього етапу розвитку української історичної науки є пошук нових теоретичних і концептуально-методологічних засад у вивченні і викладанні історії. Йдеться,

зокрема, про відмову від радянської методології та висвітлення історії України періоду Другої світової війни в українознавчих вимірах, тобто цілісному національнодержавному контексті, на засадах державницької ідеї [10], [11], [15], [18].

Особливе зацікавлення викликає розкриття ролі і значення подій на першому етапі Другої світової війни та напередодні німецько-радянської війни, їх місце в зовнішньополітичних доктринах, стратегіях і політиці провідних держав у цей період, оскільки саме вони є ключем до осмислення загалом Другої світової війни та післявоєнних процесів.

Отже, підписання 23 серпня 1939 року пакту Молотова-Ріббентропа з Німеччиною, що містив таємний протокол про розподіл сфер впливу в Європі, стало переломним моментом у радянській зовнішній політиці. СРСР отримав можливість контролювати території Західної України та Західної Білорусі. Це вторгнення стало важливим кроком для Радянського Союзу в прагненні посилити свої позиції на європейській арені, хоч і супроводжувалося значними ризиками з боку міжнародної спільноти [12, с.]. Радянською історіографією анексія західних українських земель подавалася як «визволення Радянським Союзом споконвічних українських земель» і «воз'єднання українського народу в єдиній українській радянській державі».

Необхідно зауважити, що на першому етапі війни Червона армія провела ряд великих операцій із залученням декількох фронтів, включаючи кампанії проти Польщі у 1939 р., проти Румунії у 1940 р. і проти Фінляндії у 1939-1940 рр.

Аналіз джерел та літератури демонструє, що спочатку Червона армія допустила суттєві стратегічні прорахунки. Наприклад, не вистачало координації між вищим військовим командуванням і військовими частинами.

На стратегію військових дій суттєво впливали політичні рішення, що приймалися в Кремлі. Наприклад, втручання в оперативне планування з боку партійних ідеологів часто заважало та уповільнювало військові рішення. При формуванні фронтів і стратегічних операцій стали визначальними політичні

інтереси, що погіршувало оперативну ефективність. Все ж варто зауважити, що Сталін, незважаючи на свої стратегічні прорахунки і пізніші тактичні помилки, зіграв ключову роль у прийнятті основних рішень на самому початку війни. Його вплив на армійське керівництво, а також на мобілізацію сил і ресурсів мав значний вплив на початковий розвиток подій.

Багато помилок допущено у підготовці особового складу, який був неготовий до швидких маневрів на великих відстанях і до раптових атак противника. Також мали місце проблеми з оснащенням Червоної армії сучасною технікою та зброєю.

Технічна відсталість вілсно німецьких військ, зокрема в плані авіації, танків і розвідки, ставала причиною численних труднощів в перших операціях. Ці фактори призвели до значних втрат серед радянських військ, хоча згодом, на тлі отримання нової техніки та організаційно-штатних змін, ситуація почала покращуватись.

Тому не можна недооцінювати ефективність певних операцій Червоної армії на початку війни. Наприклад, операція по вторгненню у Польщу в 1939 році та кампанія в Румунії у 1940 році, хоча і не були вирішальними в стратегічному сенсі, але все ж таки показали певну ефективність радянської військової машини в умовах швидких бойових дій на Європейському театрі воєнних дій. Це дозволило радянському командуванню здобути досвід, який став в нагоді у подальших військових кампаніях [13, с. 12].

Аналізуючи різні точки зору на воєнні операції Червоної армії на першому етапі Другої світової війни, варто зазначити контроверсійність думок про стратегічну недостатність радянського командування та внутрішні фактори, які мали вплив на хід військових операцій.

Так, одні науковці вважають, що основні невдачі, яких зазнала Червона армія на початку війни, стали результатом саме стратегічних прорахунків радянського командування, які ускладнили оперативну ефективність. Інші наголошують на зовнішньому тиску на СРСР через вторгнення на двох фронтах – з одного боку Німеччини, а з іншого – загрози вторгнення Японії на

Далекому Сході [73].

Серед основних дискусійних аспектів залишається оцінка рівня підготовки Червоної армії. Ряд дослідників вказують на те, що незважаючи на великі ресурси, армія була не готова до масштабних мобільних бойових дій, зокрема через відсутність достатнього рівня технічної оснащеності. Однак деякі історики зазначають, що навіть на початку війни радянська армія мала потенціал для перемоги завдяки масовій мобілізації і величезним людським ресурсам, які могли компенсувати значну частину військових недоліків.

Є думки, що головною причиною поразок стало саме втручання політичного керівництва у стратегію і оперативне управління армією, оскільки рішення часто приймалися не на основі військових реалій, а на підставі рішень партії [77].

У підсумку, перший період Другої світової війни став досить релевантним періодом для аналізу дій Червоної армії на подальших етапах.

Потреба в глибшому вивченні цього періоду і досі залишається актуальною проблемою для історіографії. Тому аналіз першого етапу допомагає не лише оцінити минулі події, а й передбачити майбутні напрямки вивчення радянської військової стратегії. Саме після цих поразок було проведено низку глибоких реформ, які дозволили створити ефективнішу військову машину, здатну не лише протистояти вермахту, але й забезпечити перемогу у німецькорадянській війні. Особливу роль у цих перетвореннях відіграла реорганізація командних структур, посилення технічної оснащеності та вдосконалення навчання особового складу. Незважаючи на численні невдачі на початковому етапі війни, радянська армія змогла адаптуватися до змінюваних умов і зробити з досвіду попередніх поразок необхідні висновки [16].

Попри значний пласт опрацьованих джерел та літератури, для глибшого осмислення антропології війни (місце і роль людини на війні, вплив культурних особливостей на спосіб ведення війни) варто ширше залучати мемуари як вищого керівництва, так і учасників бойових дій різних сторін,

спогади очевидців та дітей війни тощо.

Дослідження воєнних операцій Червоної армії на першому етапі Другої світової війни допомагає глибше зрозуміти не лише слабкості радянської військової машини того часу, а й її здатність до самовдосконалення, відновлення і мобілізації в критичних умовах. Це дозволяє робити висновки, які є актуальними і в контексті сучасних військових конфліктів, зокрема, російсько-української війни, де варто вчитися на помилках минулого для вироблення ефективніших стратегічно-тактичних дій [57, с.12-17].

1.2. Джерельна база дослідження

Характер джерельної бази зумовлений метою та завданнями дослідження, постановкою проблем, які перебувають у центрі наукового пошуку. Вона багата на різні офіційні документи, спогади очевидців тих подій, тощо. Загалом опрацьовані матеріали умовно можна поділити на такі групи:

- архівні документи (карти, схеми, міжнародно-правові акти);
- збірники документів і матеріалів (накази Верховного головнокомандувача та інші документи);
- опубліковані джерела (свідчення очевидців подій, мемуари радянських та німецьких військових);
- неопубліковані джерела (свідчення очевидців та нащадків подій).

З архівних документів при вивченні початкового періоду Другої світової війни найбільший інтерес становлять карти, які стосуються поділу Східної Європи між Радянським Союзом, зокрема

Мемуари представників воюючих сторін, воєначальників та командирів стратегічного, оперативного та тактичного рівнів у сукупності зі свідченнями рядових бійців, є цінним джерелом, оскільки сприяють відтворенню цілісної картини операцій Червоної армії.

Зокрема, зі спогадів Карла Густава Маннергейма, ми дізнаємось, як під час фінської кампанії 1939-1940 рр. радянське командування запроваджувало жорсткі дисциплінарні заходи для забезпечення порядку серед військових.

Були випадки розстрілів за дезертирство, паніку чи небажання виконувати накази. Це викликало страх серед бійців, і часто вони виконували накази під тиском, а не з власних переконань. У підсумку, репресивна атмосфера в армії залишила глибокий психологічний слід на учасниках тих подій [5].

Цінними для розкриття нашої теми є спогади Вінстона Черчилля, який передає багатогранні настрої, думки та оцінки ключових подій військових і політичних діячів першого етапу Другої світової війни. На його думку, війна для лідерів цього періоду стала не лише серією стратегічних рішень, а й випробуванням на моральну стійкість, здатність до лідерства та важкі рефлексії щодо прийнятих рішень. Ці спогади розкривають, як досвідчені військові та політичні лідери неодноразово переосмислювали свої позиції, шукаючи оптимальні шляхи порятунку своїх країн і людства від майбутньої катастрофи.

У цих мемуарах Черчилль не уникає критики на адресу британського командування, яке на початку війни, як він визнає, було не готовим до такого масштабного конфлікту. Він згадує про численні помилки, допущені під час оборони Франції, що стали уроком для британських військових і зміцнили готовність країни до нових випробувань. Черчилль аналізує ці прорахунки без прикрашання, розуміючи їхню роль у поступовому набутті досвіду та вдосконаленні британської військової машини [9].

Водночас, оскільки джерельна база дослідження є багатою та своєрідною, окрім офіційних документів, що містяться у збірниках часів СРСР, які в свою чергу, не позбавлені обмежень цензури, важливими елементами, що значно збагатили джерельний пласт роботи, стали дослідження сучасних українських та зарубіжних істориків.

1.3. Методологія дослідження

Методологічна основа роботи зумовлена сучасними підходами до вивчення історії та ґрунтується на загальнонаукових принципах об'єктивності, історизму, системності, всебічності, комплексності, що дозволили

репрезентувати цілісну картину одного із найважливіших епізодів в історії Другої світової війни – її початку, й неупереджено розкрити основні положення дослідження.

Отже, керуючись принципами історизму та з метою уникнення стереотипів та ідеологічних нашарувань, в процесі написання роботи було обрано методики, які найбільш ефективно забезпечували розв'язання сформульованих завдань. Поряд із загальнонауковими методами (структурний, системний, формально-логічний та інші) використано міждисциплінарні й історичні, зокрема джерелознавчий, статистичний, проблемно-хронологічний, компаративний, етнографічний тощо).

Так, наприклад, використання структурного методу дало можливість висвітлити роль різних родів військ у кожній окремій операції Червоної армії, висвітлити вертикаль управління Червоною армією у ході бойових дій у 1939-1941 рр. Структурний метод разом із системним та конкретно-пошуковими методами були застосовані під час систематизації та класифікації історіографії, джерельної бази. Конкретно-пошуковий використовувався для аналізу величезного пласту наукових праць з теми та низки джерел, дав змогу вибрати найбільш необхідні на думку автора напрацювання та документи, що і лягли в основу кваліфікаційної роботи.

Для досягнення поставленої мети в процесі написання роботи також використовувались такі загальнонаукові та спеціальні історичні методи як: аналізу, синтезу, індукції та дедукції, зокрема при опрацюванні історіографії та джерельної бази дослідження та основних теоретичних питань.

Тобто, під час роботи над історіографією та джерельною базою необхідним було використання різних міждисциплінарних прийомів.

Невід'ємним елементом методологічної основи роботи став метод узагальненого умовиводу, який був застосований під час підведення підсумків кожної окремої операції Червоної армії, при формуванні наукових висновків структурних елементів та всього дослідження загалом.

Статистичний метод ліг в основу оцінки кількості втрат особового складу, техніки з боку Червоної армії та її супротивників в ході операцій. Важливим стало визначення достовірних даних з цього питання, адже радянська історична думка замовчувала справжнє число втрат.

Використання компаративного методу також було зумовлене метою порівняти війська ворогуючих сторін, однак він використовувався і під час дослідження особливостей десяти сталінських ударів за наступними критеріями: використання різних видів техніки, людські ресурси, погодні умови, ціль та мета операції, наслідки наступу тощо.

Завдяки застосуванню історичного методу дослідження вдалося з максимально можливою достовірністю відтворити хід бойових дій у 1939-1941 рр., уточнити їх результати та наслідки. Завдяки використанню логічного методу виявлено та розкрито фактори, які впливали на підготовку та проведення військових операцій, характерні риси й особливості бойового застосування військ, виявлено внесок набутого бойового досвіду в розвиток воєнного мистецтва.

Також важливими в процесі дослідження тематики роботи стали антропологічні методи, які дали змогу визначити роль і місце людини у війні, особливості життя: повсякдення, політична спрямованість, адаптація до окупаційного режиму тощо.

Отже, історіографія, джерельна база роботи поряд із використанням різноманітних міждисциплінарних, історичних та загальнонаукових методів дали змогу розкрити проблему правильного подання здобувачам старших класів тематики участі Червоної армії на початковому етапі Другої світової війни.

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРИЧИНИ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.

2.1. Зовнішня політика СРСР напередодні Другої світової війни: пакт Молотова-Ріббентропа

Після закінчення Громадянської війни в Росії в 1922 році, СРСР опинився в ізоляції на міжнародній арені (див. Додаток А). Основною причиною цього була глибока недовіра західних держав до радянського уряду, який сприймався як загроза через свою комуністичну ідеологію. Західні країни, зокрема Британія, Франція та США, остерігалися можливого поширення комунізму на свої території, що призвело до негативного ставлення до нового радянського режиму.

Протягом 1920-х років більшість західних країн не визнавала СРСР, і навіть після формального визнання у 1924 році з боку Британії, відносини залишалися напруженими. У цей час багато держав намагалися ізолювати СРСР, побоюючись, що він може стати осередком революційних рухів у Європі. Це відображалось у зовнішній політиці, яка базувалася на стратегічних альянсах, спрямованих на стримування радянського впливу [83].

Протягом першої половини 1930-х років ситуація почала поступово змінюватися. Західні країни, особливо Британія та Франція, усвідомлювали, що нові економічні та політичні реалії вимагають від них налагодження відносин із СРСР. Світова економічна криза 1929 року, що призвела до значних соціальних і політичних збурень, змусила навіть найбільш консервативні країни розглядати можливість співпраці з Радянським Союзом.

У 1934 році СРСР був прийнятий до Ліги Націй, що стало важливою віхою в його міжнародному визнанні. Це свідчило про те, що західні держави починають визнавати важливість СРСР у контексті колективної безпеки у Європі. Однак, попри певні успіхи у відносинах, радянський уряд залишався підозрюваним, і збройні конфлікти в інших частинах світу, такі як іспанська громадянська війна, ще більше загострювали напруженість [83, 86].

У 1935 році СРСР уклав пакт про взаємодопомогу з Францією, що підтверджувало готовність до співпраці у військовій сфері. Цей пакт став сигналом для інших західних держав про те, що СРСР прагне інтегруватися в європейську політику як потенційний союзник у боротьбі проти фашизму. Проте, незважаючи на ці зусилля, західні країни залишалися обережними, оскільки страх перед радянським експансіонізмом не зник.

Лише на початку 1930-х років, зокрема після підписання ряду угод з Францією, політичний клімат почав змінюватися. Західні держави почали усвідомлювати, що спільна дія проти загрози фашизму може бути вигідною. У цей період СРСР намагався позиціонувати себе як лідера антифашистського руху, прагнучи створити коаліцію з країнами, які також були стурбовані зростанням агресії з боку Німеччини та Італії.

Зростання фашизму в Європі, зокрема агресивні дії Німеччини, викликали серйозні побоювання щодо безпеки радянської держави. Після аншлюсу Австрії в 1938 році та Мюнхенської угоди СРСР усвідомлював необхідність зміцнення оборони та створення військових альянсів для захисту своїх кордонів. Попри зусилля домогтися колективної безпеки через Лігу Націй, західні держави не проявляли достатньої ініціативи для боротьби з агресорами, що змусило СРСР шукати альтернативні варіанти.

Таким чином, пошук союзників обґрунтовувався не лише прагненням до безпеки, а й бажанням розширити радянський вплив у Східній Європі та забезпечити буферну зону між СРСР і західними державами. Усі ці фактори врешті-решт спонукали СРСР до укладення пакту з Німеччиною, який став визначальним моментом у зовнішній політиці на початку Другої світової війни.

Початок Другої світової війни справив значний психологічний вплив на населення СРСР. Війна, яка розпочалася в 1939 році, стала для багатьох шоком, оскільки країна ще не оговталася від наслідків Громадянської війни та сталінських репресій. З огляду на агресивну політику Німеччини, страх перед можливістю військових дій на території країни був значним. Люди

усвідомлювали, що новий конфлікт може загрожувати не лише їхньому життю, а й цілісності радянської держави.

Психологічний вплив війни також проявлявся у відчутті невизначеності та тривоги. Внаслідок пропаганди, яка активно використовувалася радянським керівництвом, населення було заохочене до патріотизму та готовності до захисту батьківщини. Проте багато людей відчували внутрішній конфлікт: з одного боку, вони були готові боротися за свою країну, з іншого — страх перед війною та її наслідками не покидав їх.

Коли оголосили про мобілізацію та призов до армії, реакція суспільства була змішаною. Для багатьох молодих чоловіків мобілізація стала справжнім випробуванням. Частина з них сприймала призов як обов'язок, адже в умовах загрози зовнішньої агресії почуття патріотизму було сильним. Проте в той же час існували й побоювання щодо умов служби, які були відомі з попередніх війн. Багато людей пам'ятали про жорстокі умови Громадянської війни, і це викликало страх перед повторенням подібних ситуацій.

Серед населення також поширювалися чутки про швидку перемогу, які підживлювала радянська пропаганда. Це створювало певний оптимізм, але в той же час вносило елементи недовіри, адже реальність на фронті часто була зовсім іншою. Після початкових успіхів, таких як швидкі перемоги в Польщі, населення тимчасово заспокоювалося. Однак, згодом, коли військова ситуація ускладнилася, і почалися великі втрати, психологічний тиск на населення зростав.

Реакція на мобілізацію також відрізнялася залежно від соціального статусу людей. Ті, хто мав родичів або знайомих, які вже служили в армії, мали більше інформації про реальні умови служби. Це могло викликати як готовність піти служити, так і страх перед невідомістю. У селах мобілізація сприймалася як трагедія, оскільки багато молодих чоловіків були єдиними годувальниками в родині.

Загалом, моральний стан населення у перші місяці війни був складним. Поєднання патріотичних почуттів, страху, невизначеності та соціальних

чинників створювало складний емоційний фон, на якому розгорталися події війни. В умовах психологічного тиску, викликаного мобілізацією, населення намагалося знайти способи підтримки одне одного, створюючи локальні спільноти, які допомагали витримувати труднощі часу.

2.2. Вплив політичної ситуації на стратегію та тактику Червоної армії

У міжвоєнний період СРСР стикався з численними зовнішніми загрозами, зокрема з боку Німеччини, яка швидко нарощувала свої військові можливості під керівництвом Адольфа Гітлера. Оцінка цих можливостей стала критично важливою для радянського керівництва, яке усвідомлювало, що фашистська Німеччина може становити реальну загрозу для радянської держави. Починаючи з 1933 року, коли Гітлер прийшов до влади, Німеччина активно проводила політику мілітаризації, що включала вихід з Ліги Націй, розширення армії та виробництво нових видів озброєнь. Огляд інформації про німецькі збройні сили показував, що країна досягла значних успіхів у створенні механізованих частин, авіації та нових танків, що змусило радянське командування серйозно переосмислити свої оборонні стратегії [69].

Крім Німеччини, СРСР також оцінював військові можливості інших держав, таких як Японія та західні європейські країни. Японія, зокрема, демонструвала агресивні амбіції в Азії, що створювало додаткові загрози для радянських інтересів на Далекому Сході. Ситуація у Європі також була напруженою, оскільки Франція та Великобританія намагалися стримувати агресивні дії Німеччини, проте їхня політика умиротворення лише підживлювала апетити Гітлера. Врахування цих факторів змусило радянське керівництво переосмислити свої зовнішньополітичні стратегії та адаптувати їх до реалій, які швидко змінювалися [12, с. 258-267].

У відповідь на динаміку міжнародної політики СРСР почав коригувати свої стратегічні підходи, зокрема намагався налагодити відносини з іншими державами, які також були стурбовані агресивними діями Німеччини. Пакт

про взаємодопомогу з Францією у 1935 році став першим кроком у цьому напрямку, але реальна військова співпраця залишалася обмеженою через недовіру з боку західних країн. З іншого боку, радянське керівництво усвідомлювало, що зростання загроз вимагає не лише дипломатичних зусиль, але й активного зміцнення своїх збройних сил. Це призвело до прискореної індустріалізації та модернізації армії, що включало нарощування виробництва озброєнь, механізацію військ і впровадження нових тактичних концепцій, які відповідали викликам часу.

Крім того, необхідність аналізу зовнішніх загроз призвела до зміни в організації військового командування та стратегічного планування. Радянське військове керівництво почало більше уваги приділяти навчанням та маневрам, що імітували можливі сценарії війни з Німеччиною, щоб підготувати армію до швидкої реакції в разі конфлікту. Це включало спільні навчання з іншими країнами, які могли стати партнерами, а також розвиток нових тактичних концепцій, що враховували можливості швидкого наступу противника.

У період міжвоєнного часу стратегічне планування в СРСР було зосереджено на індустріалізації та модернізації армії, що стало відповіддю на зростаючі загрози з боку західних держав і фашистських режимів. Після Громадянської війни країна потребувала кардинального оновлення економічної бази, і курс на індустріалізацію, який був оголошений у 1928 році, став ключовим елементом у формуванні нової економіки. Це передбачало не лише розвиток важкої промисловості, але й створення виробничої бази для військової техніки. Перший п'ятирічний план (1928-1932) став важливим етапом у цій трансформації, оскільки він зосередився на прискореному розвитку промислових галузей, які мали забезпечити потреби армії в сучасних озброєннях.

У світлі цих змін, радянське керівництво також акцентувало увагу на модернізації збройних сил. Враховуючи досвід Першої світової війни та нові військові технології, які з'явилися в міжвоєнний період, СРСР почав інвестувати в розробку нових видів озброєнь і техніки. Це включало не лише

класичні види зброї, такі як танки і артилерія, але й авіацію, яка набирала дедалі більшої ваги в сучасних військових конфліктах. Створення таких машин, як танки Т-34 і літаки, стало результатом зусиль з модернізації військової промисловості, яка тепер могла конкурувати з кращими зразками західних держав [51].

Крім того, в рамках стратегічного планування було проведено структурні реформи в армії. Були введені нові тактичні концепції, які враховували мобільність та механізацію військ. Це стало важливим фактором, оскільки радянське керівництво усвідомлювало, що швидкість і ефективність бойових дій можуть визначити результат військових конфліктів. Військові навчання почали включати нові методи ведення бою, які акцентували увагу на використанні механізованих підрозділів та авіації в оперативних планах.

Проте, незважаючи на прогрес у виробництві нових озброєнь і техніки, радянська армія стикалася з численними викликами. Чистки 1937-1938 років призвели до втрати значної частини досвідченого командного складу, що ускладнило реалізацію нових стратегій. Брак кваліфікованих офіцерів та спеціалістів в галузі військової техніки став серйозною перешкодою для ефективної модернізації армії. Проте, незважаючи на ці труднощі, курс на індустріалізацію і модернізацію армії став основою для підготовки до наступних військових конфліктів, зокрема до Другої світової війни, коли радянські збройні сили мали продемонструвати свою готовність до нових викликів. Таким чином, стратегічне планування в СРСР у міжвоєнний період стало важливим етапом у формуванні потужної армії, здатної протистояти зовнішнім загрозам [62, с. 350-370].

Внутрішньополітична ситуація в СРСР у 1930-х роках була позначена серйозними соціальними та політичними зрушеннями, зокрема репресіями, які отримали назву «великі чистки». Ці чистки, що відбувалися в 1937-1938 роках, були частиною кампанії Сталіна проти реальних і уявних ворогів режиму. Результати чисток були катастрофічними для багатьох сфер життя в країні, включаючи економіку, культуру та, особливо, військову справу. За

підрахунками, мільйони людей стали жертвами політичних репресій: тисячі були заарештовані, засуджені до смертної кари або відправлені до таборів ГУЛАГу. Це призвело до розгортання атмосфери страху та підозри, коли навіть найменші прояви незадоволення могли призвести до серйозних наслідків [55, с. 348-375].

Чистки мали особливо руйнівний вплив на командний склад Червоної армії. Багато високопрофесійних військових були знищені або заарештовані, що створило величезну прогалину в керівництві збройних сил. Військові лідери, такі як маршал Михайло Тухачевський, стали жертвами репресій, що призвело до втрати не лише досвідчених командирів, а й інноваційних стратегічних ідей, які вони представляли. Така ситуація викликала серйозні проблеми в підготовці та командуванні армією, оскільки багато офіцерів, які залишилися на своїх посадах, не мали достатнього досвіду або авторитету для ефективного управління військовими підрозділами.

Внаслідок чисток відбулася також зміна у військовій доктрині, оскільки нові призначені командири часто намагалися уникати ризикованих рішень, щоб не потрапити під підозру. Це призвело до консервативнішого підходу у військовій стратегії, що в свою чергу вплинуло на готовність Червоної армії до ведення бойових дій, особливо на початку Другої світової війни. Невдачі на фронтах у перші місяці війни частково пояснюються цими чистками, оскільки армія зіткнулася з серйозними проблемами у командуванні, підготовці та бойовій готовності.

У період міжвоєнного часу у Червоної армії відбулися суттєві тактичні зміни, які мали на меті адаптацію до нових умов ведення війни. Однією з ключових концепцій, що почали впроваджуватися, була мобільна війна. Цей підхід передбачав велику швидкість і гнучкість дій, що дозволяло зосереджувати сили на критичних напрямках і завдавати швидких ударів по противнику. Концепція мобільної війни стала відповіддю на досвід Першої світової війни, коли статичні позиційні бої призводили до величезних втрат без значних результатів. В умовах швидко змінюваного бойового середовища

радянське військове командування усвідомило, що для досягнення успіху необхідно мати мобільні й добре оснащені підрозділи, здатні оперативно реагувати на зміни на полі бою.

Важливу роль у реалізації цієї концепції відіграли механізовані частини, які поєднували танки, бронетранспортери та моторизовану піхоту. Це забезпечувало можливість швидкого просування через ворожі позиції та створення проривів у лініях оборони противника. Радянська військова доктрина стала акцентувати увагу на використанні механізованих формувань, які могли б діяти в тісній взаємодії з авіацією. Таке поєднання дозволяло створювати потужні удари, які могли суттєво змінити хід битви. Впровадження нових танків, таких як Т-34, стало важливим етапом у забезпеченні армії сучасними засобами ведення війни, які відповідали новим тактичним вимогам.

Одночасно з цим, для досягнення максимального ефекту, було необхідно налагодити ефективну взаємодію між різними родами військ. Це включало армію, авіацію та артилерію, які повинні були діяти як єдине ціле. Військове керівництво працювало над створенням нових оперативних концепцій, які передбачали тісну координацію дій між підрозділами різних видів військ. Наприклад, під час наступальних операцій механізовані частини часто підтримувалися артилерійськими ударами, що дозволяло знищувати ворожі укріплення перед основним наступом. Взаємодія між авіацією та наземними військами також стала важливою складовою тактичної підготовки, оскільки повітряна підтримка розглядалася як критично важлива для успіху наземних операцій.

2.3. Ставлення суспільства до початкових операцій Червоної армії

У радянському суспільстві військова служба займала важливе місце, сприймалася як почесний обов'язок і важлива складова патріотизму. Після Громадянської війни, коли багато людей стали свідками жорстоких боїв і втрат, служба в армії почала асоціюватися не лише з військовими діями, але й

із захистом досягнень революції та соціалістичного ладу. Це формувало уявлення про військову службу як про священний обов'язок кожного громадянина, що надає йому можливість внести свій внесок у справу захисту батьківщини. Під час мобілізації та підготовки до війни ця ідеологія підкріплювалася активною участю населення в різних волонтерських ініціативах, які підкреслювали важливість спільної роботи в ім'я майбутнього країни [42, с. 52-56].

Пропаганда відігравала ключову роль у формуванні ставлення до війни та військової служби. Радянське керівництво активно використовувало засоби масової інформації, мистецтво, кіно та літературу для популяризації військової служби як героїчного покликання. Через ЗМІ поширювалися історії про відвагу та самопожертву радянських солдатів, що створювало образ героя, готового захищати рідну землю від ворога. Ця пропаганда не лише формувала позитивний імідж армії, а й підсилювала національну свідомість, закликаючи людей до єдності та солідарності в умовах загрози.

Важливим аспектом пропаганди стало також зображення зовнішнього ворога. Німеччина, зокрема, подавалася як агресор, що прагне знищити радянський народ і соціалістичний лад. Це сприяло формуванню у населення почуття страху, але одночасно й патріотичного запалу. Війна представлялася не лише як боротьба за виживання, а й як священна місія, що виправдовувала всі зусилля, вкладені у підготовку до військових дій. Таким чином, пропаганда сприяла мобілізації населення, підвищуючи готовність людей до служби в армії та до підтримки зусиль держави [61].

Проте, незважаючи на позитивний імідж військової служби, існували й певні побоювання серед населення. Багато людей пам'ятали про жахи Громадянської війни та репресії, які супроводжували сталінський режим. Це створювало напруженість у суспільстві, оскільки навіть у патріотичних настроях проскакували сумніви щодо реальних намірів влади. Тим не менш, радянська пропаганда намагалася зосередитися на позитивних аспектах

служби в армії, ідеалізуючи військову діяльність та намагаючись стерти негативні спогади.

Початок Другої світової війни справив глибокий психологічний вплив на населення СРСР, викликавши широкий спектр емоцій — від страху та тривоги до патріотичного піднесення. Коли в червні 1941 року Німеччина напала на Радянський Союз, для багатьох людей це стало шоком, адже країна ще не оговталася від наслідків Громадянської війни та сталінських репресій. Війна сприймалася як нова, невідома загроза, що нависла над їхніми життями. Страх перед війною, насильством і можливими втратами, а також пам'ять про жахи минулих конфліктів створювали атмосферу напруженості. Однак, поряд із цими негативними емоціями, починали виникати також піднесені почуття патріотизму і готовності захищати свою країну [33].

Психологічний вплив війни на населення був також зумовлений активною пропагандою, що закликала до єдності та боротьби за батьківщину. Радянське керівництво акцентувало увагу на необхідності захисту соціалістичних цінностей, що підвищувало моральний дух частини населення. Багато людей відчували гордість за свою країну і готовність боротися, що стало важливим фактором у підтримці морального стану суспільства. Однак, з іншого боку, реальність бойових дій, величезні втрати та звістки про жорстокі бої на фронті породжували почуття безвиході та відчаю у багатьох.

Коли в країні оголосили про мобілізацію, реакція населення була неоднозначною. Для молодих чоловіків, які отримали повістки, мобілізація стала справжнім випробуванням. Частина з них сприймала призов як почесний обов'язок, усвідомлюючи необхідність захищати свою країну. В умовах загрози зовнішньої агресії почуття патріотизму і готовності до служби ставали сильними. Проте, разом із цим, у багатьох молодих людей виникали страхи і побоювання стосовно умов служби, можливих втрат та невизначеності майбутнього. Досвід попередніх війн, а також чутки про жорстокі умови на фронті додавали тривоги.

У селах та містах мобілізація сприймалася як трагедія, оскільки багато молодих чоловіків були єдиними годувальниками в родині. Жінки та діти залишалися вдома, переживаючи за своїх рідних, і це ще більше посилювало загальну атмосферу страху та невпевненості. Водночас, багато людей почали організовуватися в місцеві громади, намагаючись підтримувати один одного в умовах війни. Вони формували групи допомоги, збирали кошти на потреби армії, що свідчило про прагнення до солідарності та взаємопідтримки.

Внутрішні проблеми в СРСР у період Другої світової війни, незважаючи на патріотичний підйом, також викликали значне невдоволення серед населення. Війна, що тривала, призвела до величезних людських і матеріальних втрат, а також до труднощів у постачанні та забезпеченні. Зростаючі проблеми з продовольством, відсутність необхідних товарів і обмундирування для солдатів створювали атмосферу незадоволення. Багато людей вважали, що уряд не може адекватно реагувати на виклики, з якими зіткнулася країна, і це викликало критичні настрої. Деколи ці настрої набували форми активного протесту, хоча й у тих умовах відкрито висловити незгоду було вкрай небезпечно [58].

Дезертирство стало ще одним проявом цього внутрішнього невдоволення. Хоча більшість громадян сприймала військову службу як обов'язок, численні випадки дезертирства свідчили про те, що далеко не всі були готові йти на фронт. Деякі дезертири втікали з армії через страх перед боєм, або ж через відчай від жахливих умов на фронті. Інші просто не хотіли віддалятися від своїх сімей у часи, коли їхня допомога була необхідна вдома. Зростаюче число дезертирів викликало занепокоєння у військовому керівництві, яке намагалося знайти способи для покращення морального стану військ, адже такі випадки підривали авторитет армії та ставили під загрозу її боєздатність.

Саботаж також став явищем, яке проявлялося на різних рівнях — від окремих військових підрозділів до виробничих підприємств. У деяких випадках солдати не виконували накази або навмисно затягували процес

виконання завдань. На фронті це могло мати серйозні наслідки, оскільки затримки в постачанні або виконанні завдань у бойових умовах загрожували життю багатьох людей. У тилу, на заводах, які мали забезпечувати армію, також мали місце випадки низької продуктивності, що підвищувало напругу серед керівництва. Проблеми з постачанням, недостатня організація праці та умови, в яких працювали робітники, часто ставали причинами незадоволення.

Взаємодія між цивільними та військовими структурами в СРСР у період перед Другою світовою війною була важливою складовою загальної стратегії країни, що прагнула забезпечити ефективний захист своїх інтересів. Ця взаємодія проявлялася в багатьох формах, починаючи від мобілізації населення для підтримки армії до організації волонтерських ініціатив, спрямованих на зміцнення військових потужностей. В умовах політичної та соціальної напруженості, що панувала в країні, радянське керівництво активно заохочувало участь цивільного населення в оборонних заходах через різноманітні програми та кампанії.

Однією з основних форм взаємодії стали волонтерські організації, які були створені для підтримки армії. Ці організації об'єднували людей різного віку та соціального статусу, які прагнули внести свій вклад у справу захисту батьківщини. Волонтери займалися різноманітними видами діяльності: від збору коштів на потреби армії до виготовлення одягу, обмундирування та навіть зброї. Такі ініціативи не лише зміцнювали матеріально-технічну базу армії, але й формували патріотичний дух серед населення, підвищуючи моральний стан і готовність людей підтримувати збройні сили.

Крім того, військові структури активно співпрацювали з цивільними адміністраціями, що дозволяло ефективніше організовувати мобілізаційні заходи. Наприклад, у містах і селах проводилися кампанії з призову до армії, під час яких місцеві керівники активно залучали населення до участі в оборонних заходах. Державна пропаганда підкреслювала важливість військової служби як обов'язку кожного громадянина, що сприяло створенню атмосфери колективізму та взаємодопомоги.

В умовах підготовки до війни було також налагоджено тісну співпрацю між військовими та науковими установами. Дослідники, інженери та технологи активно залучалися до розробки нових видів озброєнь та техніки, що дозволяло армії отримувати сучасні засоби для ведення бойових дій. Це сприяло швидкій модернізації Червоної армії, яка, незважаючи на труднощі, намагалася адаптуватися до нових викликів.

РОЗДІЛ 3. ВІЙСЬКОВІ ОПЕРАЦІЇ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ НА ПЕРШОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939-1941 РР.)

3.1. Операція з окупації Східної Польщі у вересні 1939 року

Політична ситуація напередодні Другої світової війни була складною і напруженою, зокрема через укладення Пакту Молотова-Ріббентропа у серпні 1939 року. Ця угода між Радянським Союзом та нацистською Німеччиною передбачала, що обидві держави утримаються від військових дій одна проти одної на протязі наступних десяти років. Однак, важливішим аспектом цього пакту був таємний протокол, який визначав сфери впливу в Східній Європі. Згідно з цим протоколом, Німеччина та СРСР поділили території Польщі, Литви, Латвії, Естонії, Фінляндії та частини Румунії, що фактично заклало основу для окупації цих країн [35, с. 45-50].

Пакт Молотова-Ріббентропа став шокуючим моментом для міжнародної спільноти, оскільки раніше Німеччина та СРСР були ворожими один до одного. Укладення цієї угоди дозволило Гітлеру розпочати війну проти Польщі без побоювань з боку СРСР, що в свою чергу вивільняло радянські сили для подальшої експансії на захід. У вересні 1939 року, після вторгнення Німеччини в Польщу, Радянський Союз здійснив своє військове вторгнення на територію Східної Польщі, за що отримав схвалення Німеччини (див. Додаток Б).

Військова підготовка Червоної армії напередодні Другої світової війни була ключовим етапом у забезпеченні готовності СРСР до можливих конфліктів. Після значних втрат, понесених під час чисток 1937-1938 років, військове командування розуміло, що необхідно терміново відновити сили армії і підготувати їх до швидкого реагування на нові загрози. У 1939 році розпочалася масова мобілізація, яка мала на меті не лише збільшити чисельність військ, але й підвищити їх бойову готовність. Для цього проводилися широкомасштабні навчання, на яких військові частини

відпрацьовували тактики ведення бою, зосереджуючи увагу на швидкості пересування та маневруванні.

Крім того, Червоною армією було ініційовано переоснащення техніки та озброєння. З метою покращення матеріально-технічної бази армії, розпочалися масові закупівлі нових танків, літаків та артилерії. Основну увагу було приділено танковим силам, адже стратегічна доктрина СРСР покладала великі надії на використання танкових військ у наступальних операціях. Зокрема, особливу увагу звертали на серійне виробництво танків Т-34, які стали символом радянської бронетехніки.

Окрім технічного переоснащення, важливим аспектом підготовки стало формування нових військових частин, зокрема механізованих і мотострілецьких дивізій, які повинні були забезпечити мобільність і швидкість дій. Це включало в себе також підготовку командирів та рядового складу, які проходили навчання з використання нових тактичних прийомів і сучасних видів зброї. На додаток до цього, було проведено заходи щодо поліпшення постачання та логістики, що стало критично важливим для забезпечення армії під час швидкого вторгнення.

Досвід, отриманий під час бойових дій на Далекому Сході СРСР (на озері Хасан у 1938 р. та на р. Халхін-Гол, у травні-вересні 1939 р.) також став важливим чинником у військовій підготовці. Червоноармійці вивчили уроки невдалих кампаній, проаналізували помилки та недоліки, що дозволило їм краще підготуватися до майбутніх конфліктів. Усе це комплексно підготувало Червону армію до виконання завдань у нових умовах, забезпечивши її здатність до швидкого і рішучого втручання в ситуацію, що склалася в Європі напередодні Другої світової війни.

Соціально-економічні фактори, що впливали на зовнішню політику Радянського Союзу напередодні Другої світової війни, були багатограними та взаємопов'язаними. Поширення соціалістичних ідей стало важливим аспектом, що формував як внутрішню, так і зовнішню політику СРСР. Комуністичний режим прагнув не лише зміцнити свою владу в країні, але й

поширити соціалістичні ідеї за її межами, вважаючи, що це дозволить створити союзників у боротьбі проти капіталізму. Цей підхід стимулював інтерес до країн Східної Європи, де соціальні та економічні умови часто були нестабільними, що створювало можливості для впровадження радянських ідей [15, с. 124-128].

Крім того, існувала нагальна потреба в ресурсах, що також грала ключову роль у зовнішній політиці СРСР. Індустріалізація, розпочата наприкінці 1920-х років, вимагала значних ресурсів, і Радянський Союз шукав нові джерела сировини для підтримки свого економічного зростання. Окупація нових територій дозволяла б отримати доступ до необхідних природних ресурсів, таких як нафта, газ, метали та сільськогосподарські продукти, що було критично важливим для подальшої індустріалізації і забезпечення економічної стабільності.

Територіальне розширення також стало важливим елементом радянської політики. Розширення кордонів СРСР сприймалося не лише як спосіб отримання ресурсів, але й як засіб зміцнення безпеки держави. Радянське керівництво вважало, що збільшення території дозволить створити буферні зони проти можливих агресорів, зокрема на заході, де загроза з боку Німеччини ставала дедалі більш реальною. Таким чином, бажання розширити територію, об'єднати радянські національні меншини та поширити вплив соціалістичних ідей стали важливими факторами, що визначали зовнішню політику СРСР у переддень війни [36].

17 вересня 1939 року став знаковим днем у історії Другої світової війни, коли без оголошення війни Червоною армією було розпочато вторгнення у Східну Польщу. Це вторгнення стало логічним продовженням таємного протоколу до Пакту Молотова-Ріббентропа, укладеного між Радянським Союзом та нацистською Німеччиною, який ділив сфери впливу в Східній Європі. Одразу після початку німецького вторгнення у Польщу 1 вересня, радянське керівництво розуміло, що час для реалізації своїх планів на заході

настав. Військова машина СРСР була готова до дій, і мобілізовані війська отримали наказ перейти польський кордон [3].

Вранці 17 вересня радянські війська, що склалися переважно з механізованих дивізій, почали наступ у кількох ключових напрямках. Основна мета полягала в захопленні територій, що були віднесені до сфери впливу СРСР, а також у забезпеченні контролю над стратегічно важливими об'єктами. Невеликий опір з боку польських військ, які були зайняті боротьбою з німецькими агресорами на заході, не зміг суттєво зупинити радянський наступ. Червоноармійці, добре підготовлені після навчань і з новою технікою, просувалися швидко і рішуче [81, 82].

Паралельно з військовими діями, радянська пропаганда намагалася виправдати вторгнення, стверджуючи, що метою армії є «звільнення» українського і білоруського населення, яке нібито страждало під польською владою. Таким чином, радянське керівництво намагалася створити позитивний імідж своїх дій на міжнародній арені, уникаючи відкритої агресії в очах світового співтовариства.

У перші дні вторгнення Червоною армією були швидко захоплені ключові міста, такі як Білосток і Львів, що дозволило зміцнити радянський контроль над Східною Польщею. Операція була проведена з використанням комбінованих військових тактик, включаючи механізовані частини, піхоту та артилерію, що забезпечило ефективність дій і швидкість просування. До кінця вересня 1939 року вся Східна Польща опинилася під контролем Радянського Союзу, і це вторгнення стало важливим етапом у формуванні нових геополітичних реалій в Європі, яке мало далекосяжні наслідки для регіону та світу в цілому.

Основні напрямки наступу Червоної армії під час вторгнення у Східну Польщу 17 вересня 1939 року були ретельно сплановані та реалізовані з метою швидкого захоплення територій, що підпадали під сферу впливу Радянського Союзу відповідно до таємного протоколу Пакту Молотова-Ріббентропа. Війська були розгорнуті на всій лінії кордону, що дозволило забезпечити

ефективність наступу з різних напрямків. Основною метою було захоплення стратегічно важливих міст, які контролювали ключові транспортні шляхи та ресурси, необхідні для подальшого зміцнення радянської влади в регіоні [72].

Одним з перших важливих пунктів на маршруті Червоної армії став Білосток, розташований на північному сході Польщі. Це місто було важливим транспортним вузлом, що з'єднувало різні частини Польщі. З огляду на його стратегічне розташування, радянські війська здійснили швидкий наступ, обійшовши польські укріплення, що дозволило їм зайняти місто вже в перші дні операції. Білосток потрапив під контроль Червоної армії без значного опору, що стало свідченням того, що польські військові сили були в значній мірі зосереджені на боротьбі з німецькими військами на заході.

Наступним важливим пунктом на шляху радянських військ став Львів, одне з найбільших міст Західної України. Захоплення Львова було стратегічно важливим, оскільки місто мало велике економічне та культурне значення. Операція з його захоплення проходила в умовах, коли польські війська намагалися організувати оборону, але відсутність координації та ресурсів у поєднанні з успішними маневрами Червоної армії призвели до швидкого падіння міста. Вже 22 вересня 1939 року Львів був окупований радянськими військами, і це означало не лише військову перемогу, а й символічне підпорядкування українського населення новій радянській владі [7, с. 50-80].

Систематичне захоплення ключових міст, таких як Білосток і Львів, дозволило Червоної армії закріпити свої позиції у регіоні, а також забезпечити контроль над важливими ресурсами та економічними центрами. Це вторгнення не лише відкрило шлях до подальшого розширення радянських впливів у Східній Європі, але й заклало основи для радянської політики в нових територіях, що призвело до глибоких соціальних і політичних змін у цьому регіоні. Таким чином, розгортання військ на всій лінії кордону та захоплення ключових міст стали критично важливими етапами в реалізації радянських планів у Східній Європі [45, с. 30].

Взаємодія між радянськими та німецькими військами під час вторгнення у Польщу в 1939 році була важливим елементом, що сприяв успішній реалізації військових планів обох країн. Укладення Пакту Молотова-Ріббентропа, який включав таємний протокол про розподіл Східної Європи, створило базу для координації дій між цими двома агресорами. Військове командування обох країн усвідомлювало, що для досягнення своїх цілей необхідно уникнути відкритого конфлікту, тому обговорення зон впливу та військових операцій відбувалося на різних рівнях [8].

Після початку німецького наступу на Польщу 1 вересня 1939 року, радянське керівництво уважно стежило за розвитком подій на заході, в той час як підготовка до власного вторгнення була вже на фінальному етапі. Коли 17 вересня Червона армія перейшла кордон, відчувалася певна координація з німецькими військами, які на той момент вже захопили значну частину Польщі. За даними істориків, радянські та німецькі офіцери навіть обмінювалися інформацією про свої дії, щоб уникнути випадкових зустрічей і зіткнень у польському просторі. Це дозволило обом сторонам діяти без зайвих ризиків, зосередивши свої зусилля на досягненні поставлених цілей [66, с. 186-191].

Спільний розподіл територій став ще одним важливим аспектом їхньої взаємодії. Після завершення військових дій у Польщі обидві країни мали чітке уявлення про нові кордони, що виникли внаслідок їхнього вторгнення. У жовтні 1939 року відбулася зустріч між радянськими та німецькими офіцерами, на якій були затверджені нові межі впливу. Це дозволило уникнути конфліктів на місцях і забезпечити стабільність у нових умовах.

Взаємодія між радянськими та німецькими військами не лише забезпечила успішне виконання військових завдань, але й стала важливим фактором у формуванні нової геополітичної реальності в Східній Європі. Це співробітництво, яке на перший погляд могло виглядати як тимчасове, заклало основи для подальших радянських і німецьких дій у цьому регіоні під час війни, а також вплинуло на долю країн, які опинилися між двома

тоталітарними режимами. Таким чином, координація між арміями цих держав виявилася критично важливою для реалізації їхніх стратегічних цілей у контексті другого етапу глобального конфлікту.

Після успішного вторгнення Червоної армії в Східну Польщу у вересні 1939 року, політична ситуація в регіоні зазнала суттєвих змін, що знайшло відображення в підписанні нових угод між Радянським Союзом і Німеччиною. У вересні того ж року обидві країни уклали додаткові протоколи, які визначали нові кордони та сфери впливу в Східній Європі. Це дозволило Німеччині зосередитися на захопленні західних частин Польщі, тоді як СРСР отримав зелене світло для розширення своїх територіальних претензій на сході. Угода закріпила фактичний поділ Польщі між двома тоталітарними державами, що стало важливим етапом у розвитку їхніх відносин [38].

Установлення радянської влади в анексованих територіях супроводжувалося серією адміністративних і політичних змін, спрямованих на інтеграцію цих земель до складу СРСР. Слід зазначити, що нова радянська адміністрація намагалася максимально швидко впровадити свої структури управління, що включало в себе створення органів місцевої влади, які мали б підпорядковуватися центральному уряду в Москві. При цьому радянська влада активно використовувала методи репресії та терору, намагаючись ліквідувати будь-які прояви опору серед місцевого населення [50, с. 201-208].

У радянських адміністративних структурах почалися масові чистки, а також конфіскація землі та майна у польських поміщиків. Одночасно розпочалась кампанія з «пролетаризації» місцевого населення, що включало у себе політику націоналізації промисловості та аграрних земель, а також створення колгоспів. Це мало на меті не лише економічну експлуатацію нових територій, але й зміцнення радянського контролю через соціальну трансформацію місцевого населення [20].

Не менш важливим аспектом стало впровадження радянської ідеології. В рамках культурної політики на нових територіях активно розпочалися кампанії з поширення комуністичних ідей, що включало в себе пропаганду,

освітні програми та культурні заходи, спрямовані на формування нової радянської ідентичності. У цьому контексті особливу увагу приділяли українському й білоруському населенням, намагаючись інтегрувати їх у радянську систему.

Після вторгнення Червоної армії в Східну Польщу в 1939 році соціальна ситуація в регіоні зазнала значних змін, що супроводжувалися масштабними репресіями проти польського населення [2]. Встановлення радянської влади одразу ж призвело до активізації політики терору, спрямованої на ліквідацію будь-якої форми опору та підриву національної ідентичності. Радянські адміністрації почали здійснювати масові арешти польських військових, політиків, інтелігенції та всіх, хто потенційно міг загрожувати новому режиму. У багатьох випадках арешти відбувалися без жодних судових розглядів, а затримані опинялися у в'язницях, де їх піддавали жорстоким допитам і катуванням [76, с. 185].

Одним із найжорстокіших аспектів радянської політики стали депортації, які розпочалися практично одразу після встановлення контролю над новими територіями. Влада почала масово виселяти польське населення, особливо з прикордонних регіонів і сіл, що були визнані небезпечними з огляду на можливий опір. Депортації відбувалися в умовах крайнього стресу, коли людей забирали з їхніх домів, часто без попередження, і відправляли в далекі райони СРСР, переважно в Сибір. Ці операції супроводжувалися жахливими умовами: сім'ї розлучалися, майно конфісковувалося, а самі депортовані опинялися в умовах, що суттєво загрожували їхньому життю.

Варто зазначити, що депортації не обмежувалися лише польським населенням. Під удар потрапляли також українці, білоруси та представники інших національностей, яких радянська влада вважала небезпечними або такими, що могли підтримувати польську опозицію. Це призвело до значних змін у демографічному складі регіону, оскільки на місце депортованих часто заселялися радянські громадяни, що мало на меті закріплення контролю над територією [4, с. 28-40].

Соціальні наслідки таких репресій були катастрофічними: більшість польського населення переживала глибоку травму, оскільки втратили не лише свої домівки, але й зв'язки зі спільнотою, культурну спадщину та ідентичність. Розпочалася епоха страху, коли люди стали остерігатися навіть висловлювати свої думки, побоюючись арешту. В такій атмосфері незадоволення та опору у населення формувалися підпільні рухи, які намагалися зберегти національну свідомість і протистояти новій реальності .

3.2. Радянсько-фінська війна 1939-1940 рр.: перебіг та наслідки

Територіальні претензії Радянського Союзу на початку Другої світової війни були зумовлені прагненням зміцнити свої західні кордони та отримати стратегічні позиції на півночі, що стало важливим аспектом його зовнішньої політики. Після закінчення Першої світової війни та в умовах нестабільності в Європі, радянське керівництво усвідомлювало необхідність створення буферної зони навколо своїх кордонів, щоб захистити країну від можливих агресій з боку західних держав. Війну з Німеччиною, що на той час розпочалася, радянське керівництво сприймало як можливість реалізувати свої територіальні амбіції, зокрема в Україні, Білорусі та Балтійських країнах.

Окупація Польщі в 1939 році, що стала результатом Пакту Молотова-Ріббентропа, дозволила Радянському Союзу розширити свої території на захід і створити нові кордони, які забезпечували певний рівень безпеки. Проте, ця експансія не обмежувалася лише Польщею. Радянський Союз прагнув отримати контроль над Балтійськими країнами — Литвою, Латвією і Естонією, які мали стратегічне значення завдяки своєму розташуванню на узбережжі Балтійського моря. Зміцнення позицій у цих регіонах давало можливість контролювати морські комунікації та запобігти доступу до СРСР з боку західних держав [17, с. 34-41].

На півночі, в регіоні Фінляндії, Радянський Союз також зазнав територіальних претензій. З метою забезпечення безпеки Ленінграда (сучасного Санкт-Петербурга) радянське керівництво намагалося отримати

контроль над Карельським перешийком, що стало причиною радянсько-фінської війни 1939-1940 років. Прагнення розширити території на північ, зокрема через Карелію, було обумовлено необхідністю захисту ключових інфраструктурних об'єктів і військових баз, що в свою чергу підвищувало стратегічну стабільність на північному заході.

Недостатня підготовка Фінляндії до радянської агресії на початку Другої світової війни стала важливим чинником, що вплинув на хід радянсько-фінської війни 1939-1940 років. Військова слабкість Фінляндії виявилася насамперед у відсутності достатньої чисельності та оснащення збройних сил. Фінляндія, яка після отримання незалежності у 1917 році зосереджувалася на внутрішніх справах і економічному розвитку, не змогла в достатній мірі підготуватися до зовнішніх загроз, особливо з боку Радянського Союзу. Хоча фінська армія мала певний досвід, здобутий під час Громадянської війни та в міжвоєнний період, її ресурси були обмеженими, а чисельність військових частин не могла зрівнятися з потужностями Червоної армії.

Більш того, фінське керівництво недооцінювало можливість нападу з боку СРСР, вважаючи, що міжнародні гарантії безпеки, отримані під час Ліги Націй, зможуть стримати радянську агресію. Однак міжнародна підтримка, яку Фінляндія сподівалася отримати, виявилася недостатньою. Західні держави, зокрема Великобританія та Франція, хоча й висловлювали співчуття та готовність надавати допомогу, не змогли забезпечити фінській армії необхідні ресурси та військову техніку в обсягах, які були б здатні істотно змінити ситуацію на фронті. Фінляндія, що опинилася в ізоляції, не отримала достатньої військової підтримки або матеріальних засобів, що ускладнювало її можливості для ефективної оборони.

Крім цього, недостатня підготовка Фінляндії виявилася і в організаційних аспектах, де радянська армія, яка володіла більшими ресурсами та технологічними перевагами, швидко реалізувала свої плани наступу. Фінські війська, хоча й демонстрували значну мужність і винахідливість у боях, були змушені покладатися на власні сили без належної

підтримки ззовні. Бої, що розгорнулися вздовж Мажі-Лінії, продемонстрували, як фінська армія, незважаючи на свою відвагу та знання місцевості, зазнавала великих втрат через технічну та чисельну перевагу червоноармійців [39, с. 103-108].

Початок війни між Радянським Союзом і Фінляндією, що розпочалася 30 листопада 1939 року, ознаменувався раптовою атакою Червоної армії на фінські позиції, що стало кульмінацією напружених політичних стосунків між двома країнами. Напад відбувся в контексті зростаючої агресії з боку СРСР, який прагнув розширити свої територіальні межі та зміцнити оборону навколо Ленінграда, що в той час було важливим промисловим і військовим центром. Фінляндія, що відзначалася своєю незалежністю, отриманою після Першої світової війни, не була готова до такого рішучого наступу, адже на той момент вважала, що її нейтралітет буде захищений міжнародними гарантіями [18, с. 336].

Уранці 30 листопада радянські війська без оголошення війни перейшли фінський кордон, розпочавши масований наступ на фінські позиції в районі Мажі-Лінії, яка була основною оборонною лінією Фінляндії. Атака супроводжувалася потужними артилерійськими обстрілами, які мали на меті знищити фінські укріплення та деморалізувати солдатів. Червоноармійці, чисельно переважаючи фінське військо, розраховували на швидку перемогу, сподіваючись, що фінська армія не зможе витримати натиску. Однак фінські війська, незважаючи на технічну та чисельну перевагу противника, проявили надзвичайну стійкість і відвагу.

Фінська армія, хоч і мала обмежені ресурси, швидко організувалася для відбиття атаки. Сили, які захищали позиції, були добре знайомі з місцевістю і використовували її на свою користь, при цьому активно застосовуючи тактики партизанської війни, що передбачали швидкі атаки та маневри. Фіни впроваджували нові стратегічні прийоми, використовуючи легкі автомобілі, лижі та інші мобільні засоби для швидкого пересування у важких зимових умовах [19, с. 348].

Незважаючи на те, що радянські війська мали перевагу в чисельності та техніці, вони зіткнулися з великими труднощами на полі бою. Фінські солдати, добре підготовлені до зимових умов, використовували свої знання місцевості, щоб завдати значних втрат противнику, що призвело до того, що радянські командири недооцінили силу фінського опору. Ця війна не тільки виявила сміливість фінських військових, але й стала важливим етапом у становленні фінської національної ідентичності, що базувалася на принципах незалежності та боротьби за свободу.

Початок війни між Радянським Союзом і Фінляндією 30 листопада 1939 року став визначною подією в історії обох країн, що ознаменувало старт радянсько-фінської війни. У цей день, о 9:00 ранку, без офіційного оголошення війни, Червона армія розпочала масований наступ на фінські позиції. Атака відбулася на фоні напружених політичних стосунків між двома країнами, які загострилися після підписання пакту Молотова-Ріббентропа в серпні 1939 року, коли СРСР отримав гарантії від Німеччини щодо своїх територіальних амбіцій [5, с. 100-140].

Радянський Союз прагнув зміцнити свої західні кордони, зокрема захистити Ленінград, і вважав, що контроль над Фінляндією допоможе створити стратегічну буферну зону. Фінляндія, отримавши незалежність лише два десятиліття тому, була сповнена патріотизму та рішучості захистити свою територію. Проте фінські збройні сили були значно меншими за чисельністю та матеріальним забезпеченням у порівнянні з потужною Червоною армією.

Атака розпочалася з масованих артилерійських обстрілів, які мали на меті знищити фінські укріплення та деморалізувати солдатів. Радянські війська, чисельно переважаючи, сподівалися на швидку перемогу, однак фінські солдати, добре знайомі з місцевістю, проявили величезну стійкість і відвагу. Вони використовували тактики партизанської війни, швидко маневруючи та завдаючи ударів по радянським підрозділам, що давало змогу запобігти спробам оточення [67, с. 144-150].

Фінська армія, хоч і мала обмежені ресурси, була добре підготовлена до зимових умов. Бойові дії проходили в умовах суворої зими, де температура часто опускалась нижче -30 градусів за Цельсієм. Це давало фінським військам певну перевагу, адже вони вміли адаптуватися до цих умов, використовуючи лижі та легкі озброєння, що забезпечувало їм мобільність на полі бою. Фіни виявилися здатними зосереджувати свої сили на ключових напрямках, завдаючи значних втрат противнику, що призвело до затяжних боїв, де радянські війська зазнавали серйозних труднощів.

Ця війна стала не лише випробуванням для фінських військ, але й першою серйозною перевіркою для Червоної армії, яка виявилася не готовою до умов зими та тактики ведення війни, яку використовували фіни. Військові дії, що розгорнулися на фінських теренах, стали символом національного опору і патріотизму, оскільки фінське населення об'єдналося заради захисту своєї країни, що в підсумку вплинуло на хід війни та відзначилося в історії Фінляндії як етап боротьби за незалежність.

Основні битви радянсько-фінської війни, зокрема бій під Suomussalmi та битва за Військову лінію Маннергейма, стали визначальними моментами, які продемонстрували як стійкість фінських військ, так і труднощі, з якими стикалася Червона армія. Бій під Suomussalmi, що розпочався в грудні 1939 року, став яскравим прикладом ефективності фінських тактик у веденні війни в умовах суворої зими. Фінські війська, які діяли під командуванням генерала Хейня, зуміли оточити радянські загони, які намагалися просунутися через містечко. Використовуючи знання місцевості та здатність швидко маневрувати, фінські війська запровадили тактику «зимової війни», що передбачала швидкі атаки та раптові удари по противнику [65].

Ця битва стала символом фінського опору, адже фіни, маючи менше чисельних сил і ресурсів, зуміли завдати значних втрат радянським військам. Під час боїв під Suomussalmi радянські підрозділи, які були погано підготовлені до зимових умов, зіткнулися з низькою моралью та поганими комунікаціями, що призвело до їхнього оточення. Цей бій став одним з

найбільш успішних моментів фінської армії, де було знищено значну кількість радянських військ, що підкреслило їхню стійкість і винахідливість навіть в умовах чисельної переваги супротивника.

Водночас, битва за лінію Маннергейма, що відбулася з січня по березень 1940 року, стала ключовим моментом війни, оскільки ця лінія оборони була стратегічно важливою для Фінляндії. Лінія була добре укріплена і складалася з численних фортифікацій, які були побудовані з метою захисту від радянської агресії. Радянське командування, сподіваючись швидко зламати фінську оборону, зосередило великі сили на цьому напрямку, проте зустріло потужний опір. Фінські війська, використовуючи свою тактику ведення бою, знову ж таки проявили винахідливість, активно використовуючи територію та природні укриття для боротьби з чисельно переважаючими силами [21, с. 448].

Бої за лінію Маннергейма проходили в умовах жорстоких зимових холодів, що ускладнювало як наступальні дії радянських військ, так і оборону фінів. Фінська армія, складаючись переважно з резервістів, демонструвала високий рівень підготовки та морального духу, що дозволяло їй успішно відбивати численні атаки. Протягом цієї битви радянські війська зазнали значних втрат у живій силі та техніці, що свідчило про їхню неспроможність ефективно подолати добре укріплену фінську оборону [40, с. 150-200].

Таким чином, обидві битви — під Suomussalmi і за лінію Маннергейма — стали яскравими прикладами стійкості фінських військ та їхньої здатності боротися проти значно сильнішого противника. Ці конфлікти підкреслили не лише військову тактику, але й дух національної єдності, що формувався у фінському суспільстві під час війни.

Значні втрати, які зазнала Червона армія під час радянсько-фінської війни, стали серйозним ударом для радянського керівництва і змусили його переосмислити стратегію ведення війни. На початкових етапах конфлікту, коли Червона армія розпочала наступ 30 листопада 1939 року, радянське командування не очікувало такого запеклого опору з боку фінських військ. На перший погляд, чисельна перевага радянських збройних сил та їхня технічна

оснащеність мали забезпечити швидку перемогу. Однак фінські війська, використовуючи тактику партизанської війни, знання місцевості, а також адаптацію до суворих зимових умов, завдали значних втрат радянським підрозділам [22, с. 44-50].

Ці втрати стали не лише матеріальними, але й психологічними. Червона армія, яка зазнала поразок у кількох важливих битвах, таких як під Suomussalmi та за Військовою лінією Маннергейма, втратила частину свого бойового духу. Військові звіти, що надходили з фронту, свідчили про погану підготовку, недостатнє забезпечення та невдачі командування. Все це змусило радянських генералів переосмислити свої підходи до ведення війни. В умовах зрозумілої кризової ситуації стало очевидним, що стратегії, які використовувалися на початку конфлікту, не відповідали реаліям бойових дій.

У відповідь на ці виклики радянське керівництво почало переглядати свою військову доктрину. Зокрема, було вирішено зосередитися на поліпшенні логістики, підготовці особового складу та підвищенні рівня забезпечення військ. Начальники армії усвідомили, що необхідно не лише нарощувати чисельність військ, але й удосконалювати підготовку командирів, які мали бути готовими до ведення боїв в умовах зими та в умовах обмежених ресурсів. Це привело до збільшення навчання військових, а також до вдосконалення тактики ведення бою на рівні нижчих командних ланок [48, с. 15-18].

Також було прийнято рішення про застосування нових технологій та засобів ведення війни, зокрема артилерії, танків та авіації, що дозволило зосередити вогневу потужність на ключових напрямках. Переосмислення стратегії включало в себе також залучення місцевого населення до підтримки армії, що стало важливим аспектом у формуванні партизанського руху. Цей новий підхід дав змогу Червоній армії не лише відновити свої сили, але й зрештою перейти до наступу на фінських позиціях, що призвело до зміни ходу війни.

Підписання Московського миру 1940 року стало важливим етапом у завершенні радянсько-фінської війни, що велася з 1939 по 1940 рік. У

результаті війни, яка виявилася для радянських військ складною і витратною, сторони зрештою сіли за стіл переговорів, щоб визначити нові кордони і врегулювати конфлікт. У цей час фінське керівництво усвідомлювало, що подальша боротьба може призвести до ще більших втрат та руйнувань, тому вони були змушені шукати дипломатичне рішення, незважаючи на те, що фінські війська виявили значну стійкість і здатність до опору [85].

На переговорах у Москві, що проходили з 28 листопада 1939 року по 12 березня 1940 року, радянська сторона вимагала територіальних поступок від Фінляндії, які включали значні території, які мали стратегічне значення для СРСР. Основні вимоги стосувалися Карельського перешийка, де розташовувалися важливі укріплення, а також містечка Выборг, яке було одним із ключових оборонних пунктів. Також СРСР вимагав передачі частини земель на півночі, включаючи район Салла, а також контроль над островами в Фінській затоці.

Фінляндська делегація, хоча і прагнула зберегти якомога більше територій, була змушена піти на компроміс і підписати мирну угоду, яка передбачала значні територіальні поступки. Згідно з умовами Московського миру, Фінляндія втратила близько 11% своїх територій, включаючи важливі промислові райони та частину населення, що складало приблизно 400 тисяч людей. Ці територіальні втрати не лише вплинули на економіку країни, але й викликали глибокі соціальні і політичні наслідки, оскільки багато фінських громадян стали біженцями на власній землі.

Підписання Московського миру стало не лише завершенням війни, але й початком нового етапу у фінсько-радянських відносинах. Фінляндія, усвідомлюючи необхідність налагодження добросусідських зв'язків з Радянським Союзом, спробувала збалансувати свої зовнішньополітичні орієнтири, але водночас зберегти свою незалежність. Ця угода заклала основи для майбутніх стосунків між країнами, які, попри територіальні втрати, дозволили Фінляндії уникнути подальшої радянської агресії під час Другої світової війни [49, с. 24-36].

Війна між Радянським Союзом і Фінляндією, яка тривала з 1939 по 1940 рік, справила значний вплив на моральний дух як військ, так і населення країни. З початком конфлікту фінське суспільство об'єдналося навколо ідеї захисту своєї незалежності, що стало важливим фактором у підвищенні патріотизму. На початку війни, коли радянські війська розпочали наступ, фінські солдати та цивільні особи відчули загрозу, але також і рішучість боротися за свою батьківщину. Цей національний дух не лише надихнув армію на героїчні дії, але й сприяв згуртуванню суспільства.

Патріотизм проявлявся у різних формах, від добровільних наборів до армії до активної підтримки фронту з боку цивільного населення. Фіни організовували збори коштів на потреби армії, допомагали з постачанням продуктів та одягу для солдатів, а також активно підтримували своїх героїв через численні акції та мітинги. Моральний дух військ підвищувався не лише завдяки військовим успіхам, але й завдяки підтримці з боку народу, який вірив у перемогу.

Успішні битви, такі як під Suomussalmi і за Військову лінію Маннергейма, стали символами непохитності фінської армії. Ці перемоги, незважаючи на чисельну перевагу супротивника, сприяли підвищенню впевненості та морального духу військових. Кожна звістка про успіхи на фронті підживлювала патріотичні почуття серед населення, що спонукало людей до ще більшої активності в підтримці армії.

Однак війна також принесла численні втрати та страждання, які вплинули на моральний стан суспільства. Смерті, руйнування та економічні труднощі стали важким випробуванням для фінського народу. Проте, навіть у найскладніші моменти, багато фінів черпали сили з усвідомлення того, що вони борються за свою країну та свободу. Цей патріотизм став основою для формування нової національної ідентичності, яка підкреслювала готовність народу до боротьби за своє право на незалежність [54, с. 212-221].

3.3. Дії Червоної армії на теренах Балтійських країн та Бессарабії

Стратегічні інтереси Радянського Союзу напередодні та під час Другої світової війни були зосереджені навколо потреби в контролі над Балтійськими країнами та Бессарабією, що стало важливим аспектом у його політиці безпеки. СРСР прагнув зміцнити свої західні кордони, оскільки розглядав ці території як буферні зони, які могли б захистити його від потенційних агресорів, зокрема з боку Німеччини. Контроль над Балтійськими країнами — Литвою, Латвією та Естонією — був особливо важливим, оскільки ці держави мали стратегічне розташування на північному заході СРСР, прямо виходячи до Балтійського моря. Маючи контроль над цими країнами, Радянський Союз зміг би забезпечити безпечний вихід до моря, що було критично важливим для військово-морських операцій і торгівлі [39, с. 368].

Крім того, Балтійські країни були важливими з точки зору економічних ресурсів. СРСР прагнув використовувати природні ресурси регіону, такі як ліс, риба та сільське господарство, для підтримки своєї індустріалізації. У той же час, національні меншини, що проживали на цих територіях, зокрема українці та білоруси, були важливими для формування радянської ідентичності, і їхнє включення до складу СРСР підсилювало його геополітичні позиції.

Бессарабія, розташована між Румунією та Україною, також стала об'єктом радянських інтересів. Ця територія мала не лише стратегічне значення, але й забезпечувала доступ до Чорноморського узбережжя, що було важливим для військових і економічних цілей. Після Першої світової війни Бессарабія потрапила під контроль Румунії, проте радянське керівництво завжди вважало цю територію частиною своєї сфери впливу, що виправдовувалося історичними та етнічними зв'язками [42, с. 92-103].

Процес поглинання країн Радянським Союзом у 1940-1941 роках часто супроводжувався підписанням ультиматумів, які фактично ставили інші держави перед вибором: або прийняти радянські вимоги, або зіткнутися з військовими наслідками. Ця стратегія була частиною більш широкої політики розширення радянського впливу в Східній Європі, яка активно реалізувалася

після укладення Пакту Молотова-Ріббентропа в 1939 році. Ультиматуми, які пред'являлися країнам Балтії — Литві, Латвії та Естонії — а також Румунії, були оформлені у вигляді вимог про надання військових баз та політичних поступок, що фактично зводилося до втрати їхньої незалежності [60, с 26-35].

Наприклад, у червні 1940 року, після завершення радянського вторгнення в Східну Польщу, СРСР виступив із вимогами до Литви, Латвії та Естонії, які включали розміщення радянських військ на їхніх територіях. Ці вимоги супроводжувалися погрозами про застосування сили, що змусило ці країни погодитися на ультимативні умови, оскільки вони не мали змоги протистояти потужній Червоної армії. У результаті, усі три країни були фактично анексовані, що стало символом радянської експансії в регіоні.

Подібна ситуація склалася і з Румунією, де радянський ультиматум вимагав від країни передачі Бессарабії та Північної Буковини (див. Додаток В). Румунське керівництво, усвідомлюючи неможливість протистояти більшій військовій силі, змушене було погодитися на ці вимоги, що призвело до втрати значних територій. Цей процес поглинання не лише змінив політичну карту Східної Європи, але й запровадив в нових радянських територіях жорсткі репресивні практики, які супроводжувалися масовими арештами, депортаціями та насильницькою колективізацією.

Важливою частиною цієї політики була також пропаганда, що супроводжувала ці ультиматуми, яка намагалася представити радянські дії як «звільнення» від капіталістичних режимів. Це дозволило радянському керівництву легітимізувати свої агресивні дії на міжнародній арені, хоч і за рахунок порушення суверенітету інших країн. Таким чином, політичні угоди, укладені шляхом ультиматумів, стали ефективним інструментом для Радянського Союзу в його прагненні розширити свій вплив, зміцнивши контроль над новими територіями та закріпивши радянську ідеологію в регіоні.

Окупація Балтійських країн — Литви, Латвії та Естонії — у червні 1940 року стала визначальною подією в історії регіону, що призвела до втрати

незалежності трьох держав на багато років. Після укладення Пакту Молотова-Ріббентропа у 1939 році, у якому були зафіксовані сфери вплив, Радянський Союз почав реалізовувати свої плани щодо експансії в Східній Європі. У червні 1940 року, скориставшись політичною та військовою ситуацією, радянське керівництво висунуло ультиматуми цим країнам, вимагаючи дозволу на розміщення своїх військ на їхній території [43, с. 45-58].

З огляду на значну військову перевагу Червоної армії, Литва, Латвія та Естонія не мали можливості чинити серйозний опір. У результаті, 15-16 червня 1940 року радянські війська без жодного активного супротиву почали перетворювати ці країни на нові радянські республіки. Окупація проходила швидко і безболісно для радянської армії, але з великими наслідками для місцевого населення. У перші дні після вторгнення радянська влада почала впроваджувати свої адміністративні структури, призначаючи нових керівників, які були лояльні до Москви.

Після встановлення контролю над країнами, радянська адміністрація розпочала кампанію репресій проти місцевого населення, особливо проти політичних діячів, інтелігенції та тих, хто міг представляти загрозу для нової влади. Масові арешти, депортації та ліквідація незалежних установ стали звичайними явищами, що призвело до серйозних соціальних та економічних потрясінь. У червні 1941 року, незадовго до початку німецько-радянської війни, радянська влада провела масові депортації, внаслідок яких тисячі людей були насильно вивезені до Сибіру, що стало катастрофою для багатьох родин.

Крім того, радянська окупація супроводжувалася політикою русифікації, метою якої було знищення національної ідентичності балтійських народів. Вводилися нові системи освіти, які орієнтувалися на радянську ідеологію, а також пропагувалася культура та мова російського народу. Ці дії мали на меті не лише підпорядкування нових територій, але й створення відчуття належності балтійських країн до радянського простору.

У червні 1940 року Червона армія здійснила вторгнення в Бессарабію, регіон, що до того часу перебував під контролем Румунії. Ця подія стала

логічним продовженням радянської агресивної політики в Східній Європі після укладення Пакту Молотова-Ріббентропа. Радянське керівництво вважало Бессарабію частиною своєї сфери впливу, і з моменту початку німецької агресії в Польщі та подальших подій у регіоні, СРСР вирішив активізувати свої зусилля з повернення цієї території. 28 червня 1940 року, після висунення ультиматуму до румунського уряду, радянські війська перетнули кордон і почали наступ, що супроводжувався значними військовими силами [24, с. 448].

Вторгнення відбулося без значного опору з боку румунських військ, які вже були ослаблені після поразок в інших кампаніях. Протягом кількох днів Червона армія швидко захопила ключові міста, такі як Кишинів, що стало важливою перемогою для радянського командування. Успішне просування радянських військ дозволило їм швидко встановити контроль над усією територією Бессарабії, що стало початком нової ери в історії цього регіону.

Після встановлення контролю над територією радянська влада негайно приступила до впровадження своїх адміністративних структур. Влада була сформована з місцевих комуністів, які отримали підтримку з Москви, що дозволило швидко налагодити управлінські механізми. Розпочалася кампанія з націоналізації промисловості, землі та інших ресурсів, що мало на меті не лише економічну експлуатацію регіону, але й зміцнення радянського впливу серед населення.

Соціальні зміни, що відбувалися в Бессарабії, супроводжувалися репресіями проти тих, хто чинив опір новому режиму. Політичні опоненти, представники інтелігенції та навіть звичайні громадяни, підозрювані в нелояльності до радянської влади, піддавалися арештам і депортаціям. Ці дії сприяли створенню атмосфери страху, яка стала нормою в житті місцевого населення, змушуючи багатьох з них адаптуватися до нових умов або шукати способи втечі.

Встановлення радянських режимів в окупованих країнах після вторгнення Червоної армії в 1939-1940 роках призвело до суттєвих політичних

наслідків, які відчувалися на всіх рівнях суспільства. Одразу після захоплення територій, таких як Східна Польща, Литва, Латвія, Естонія та Бессарабія, радянська влада почала активно впроваджувати свої політичні структури, що базувалися на комуністичних принципах. Нові адміністрації, сформовані з місцевих комуністів, які отримали підтримку Москви, поставили за мету не лише забезпечити контроль над населенням, але й ліквідувати будь-які форми опору новому режиму.

Ці зміни супроводжувалися жорстокими репресіями, які стали невід'ємною частиною радянської політики. Влада розпочала масові арешти представників політичної, культурної та економічної еліти, а також тих, хто міг становити загрозу новій адміністрації. Інтелігенція, національні активісти та військовослужбовці, які служили у попередніх системах, опинилися під загрозою арешту чи навіть страти. Уряди окупованих країн фактично ліквідовувалися, а їхні функції передавалися новим радянським установам, що забезпечувало безпосередній контроль з боку Москви [44].

Репресії мали масовий характер, і багато людей зазнали переслідувань не лише через політичні переконання, а й через етнічну приналежність. Депортації стали звичним явищем, особливо для тих, хто, на думку радянської влади, міг бути небезпечним або нелояльним. Це призвело до величезних втрат серед населення, оскільки тисячі людей були насильно вивезені до віддалених районів Сибіру, а їхнє майно конфісковувалося. Соціальна структура в окупованих країнах зазнала значних змін, оскільки багато родин були розлучені, а громади зруйновані.

На політичному рівні радянські режими намагалися впровадити нові ідеологічні принципи, активно просуваючи комуністичну пропаганду. Система освіти підлягала радикальній трансформації, метою якої було виховання нового покоління, відданого радянському режиму. Відбувалася русифікація, що включала в себе не лише поширення російської мови, а й нав'язування радянських культурних цінностей.

Соціальні наслідки окупації Балтійських країн та Бессарабії Радянським Союзом у 1940 році були значними і глибокими, відобразившись на житті мільйонів людей. Одним із найважливіших аспектів цих наслідків стала масова еміграція та депортація населення, які супроводжувалися жорстокими репресіями. Після встановлення радянської влади тисячі людей, зокрема представників інтелігенції, національних активістів та військовослужбовців, були заарештовані або змушені покинути свої домівки, рятуючи життя. Це призвело до того, що багато людей шукали притулку в інших країнах, намагаючись уникнути переслідувань. Еміграція стала особливо помітною серед тих, хто мав можливість виїхати за кордон, зокрема до Західної Європи чи США, де вони сподівалися знайти безпечні умови для життя.

Депортації, що стали невід'ємною частиною радянської політики, мали катастрофічні наслідки для соціальної структури регіону. У перші місяці після окупації тисячі людей були насильно вивезені до віддалених районів Сибіру, де їх чекав важкий праця в умовах екстремального клімату та браку ресурсів. Ці репресивні заходи мали на меті не лише покарання «неблагонадійних» елементів, але й знищення національної ідентичності та культуру, що становила загрозу для радянського режиму. Сім'ї розлучалися, цілі громади зникали, і це призвело до глибоких соціальних травм, які відчувалися ще довгі роки [25, с. 496].

Одночасно з еміграцією та депортацією відбувалися зміни в етнічному складі регіону. Радянська влада активно реалізувала політику русифікації, що включала переселення російських громадян до нових територій. Це призвело до збільшення кількості російськомовного населення в балтійських країнах і Бессарабії, що справило значний вплив на соціальну структуру. Місцеві жителі почали відчувати себе меншістю на своїй власній землі, що стало джерелом соціальної напруги та конфліктів [56, с. 124-136].

Внаслідок цих процесів етнічний склад регіону зазнав змін, оскільки національні меншини, такі як українці, білоруси та поляки, були піддані асиміляції та репресіям. Етнічні конфлікти, що виникали на фоні радянської

політики, стали причинами соціальної дезінтеграції, яка вплинула на стабільність і розвиток суспільства. Таким чином, соціальні наслідки окупації, зокрема еміграція, депортація та зміни в етнічному складі населення, мали далекосяжні наслідки, які відчувалися не лише в короткостроковій перспективі, але й залишили глибокий слід у пам'яті націй, які пережили ці травматичні події.

Військові наслідки окупації Балтійських країн і Бессарабії Радянським Союзом у 1940 році суттєво змінили стратегічну ситуацію в Східній Європі та зміцнили військові позиції СРСР на заході. Після успішного вторгнення радянські війська не лише встановили контроль над цими територіями, але й забезпечили собі нові військові бази, що дозволило значно покращити логістичні можливості та оперативну готовність Червоної армії. Окупація Балтійських країн, зокрема Литви, Латвії та Естонії, надала СРСР стратегічні виходи до Балтійського моря, що стало важливим фактором для забезпечення морської безпеки та контролю над торговельними шляхами в регіоні.

Після встановлення радянської влади в цих країнах, на їхній території почали з'являтися нові військові частини, а також інфраструктура, необхідна для підтримки військових дій. Це включало будівництво аеродромів, військових баз і складів, що дозволяло швидше розгортати війська у разі необхідності. Уряд СРСР активно інвестував у зміцнення оборонних можливостей, що значно підвищувало здатність армії реагувати на будь-які загрози зі сторони західних держав, зокрема Німеччини.

Військова присутність Червоної армії в регіоні також змінила баланс сил у Східній Європі, надаючи СРСР можливість контролювати дії сусідніх країн. Окупація створила буферну зону, яка знижувала ризик можливих атак на радянські території. Ці зміни стали особливо актуальними після початку Другої світової війни, коли загроза з боку Німеччини стала реальністю. Радянське керівництво використовувало ці нові позиції для стратегічного планування, готуючи свої війська до можливих конфліктів.

Проте, зміцнення військових позицій СРСР на заході не лише вплинуло на армію, але й стало каталізатором для подальших агресивних дій. Після захоплення цих територій радянська влада почала активно розширювати свій військовий вплив на території, що перебували під контролем інших держав, і це призвело до ескалації напруженості в регіоні. Таким чином, військові наслідки окупації Балтійських країн і Бессарабії не лише зміцнили позиції СРСР, але й заклали основи для подальших військових конфліктів у Східній Європі, які мали серйозні наслідки для всього континенту.

3.4. Початок німецько-радянської війни: оборонні операції влітку 1941 року

Напад Німеччини на Радянський Союз у рамках операції «Барбаросса» 22 червня 1941 року став однією з найзначніших та найкатастрофічніших подій Другої світової війни, яка змінила хід історії. Ця операція стала результатом довготривалих напружених відносин між нацистською Німеччиною та СРСР, які, попри укладений у 1939 році Пакт Молотова-Ріббентропа, переслідували свої власні геополітичні інтереси. Гітлер, будучи переконаним у необхідності розширення Lebensraum — «життєвого простору» для німецького народу, вирішив, що вторгнення в Радянський Союз є критично важливим для досягнення своїх цілей [26, с. 112-115].

Ранком 22 червня, без оголошення війни, німецькі війська розпочали масований наступ на радянську територію уздовж усього фронту, від Балтійського моря до Чорного моря. Вторгнення стало результатом ретельно спланованої операції, в рамках якої було залучено понад трьох мільйонів солдатів, тисячі танків, літаків та артилерійських систем. Німецька армія діяла за принципом блискавичної війни (Blitzkrieg), що передбачало швидкі та рішучі атаки, метою яких було знищення противника до того, як той встигне організуватися для оборони.

Перші дні вторгнення стали справжнім шоком для радянського командування та населення. Незважаючи на попередження про можливу

атаку, радянські війська були неготові до такого масштабного наступу. Величезні території виявилися під загрозою, і німецькі війська швидко просувалися вглиб Радянського Союзу, захоплюючи ключові міста, такі як Мінськ, Вільнюс і Смоленськ. Ці успіхи зумовили значні втрати серед Червоної армії, як у людських ресурсах, так і в техніці, що призвело до деморалізації військ і населення. Ефективна пропаганда сприяла появі багатокілометрових та багатотисячних колон радянських військовополонених [1].

Операція «Барбаросса» не лише змінила військовий ландшафт Європи, але й призвела до величезних соціальних наслідків. Сотні тисяч людей стали біженцями, втікаючи від наступаючих німецьких військ, а жахливі злочини проти цивільного населення, такі як масові розстріли та геноцид, вразили світ. Німецька окупація супроводжувалася жорстокими репресіями, які мали на меті знищення всіх потенційних опонентів та підпорядкування місцевого населення [46, с. 160].

Таким чином, напад Німеччини на Радянський Союз у рамках операції «Барбаросса» став не лише військовим, але й політичним, соціальним та гуманітарним катастрофою, наслідки якої відчувалися протягом багатьох років після закінчення війни. Ця подія стала початком тривалої та жорстокої боротьби між двома державами, що визначила подальший хід Другої світової війни та залишила глибокий слід у пам'яті народів, які пережили ці страшні часи.

Недостатня готовність Червоної армії до нападу Німеччини в рамках операції «Барбаросса» стала однією з ключових причин, які призвели до катастрофічних наслідків для Радянського Союзу на початку Другої світової війни. Радянське командування, під керівництвом Йосипа Сталіна, не сприймало загрози з боку Німеччини серйозно, вважаючи, що нацистська армія зосередиться на боротьбі з Великою Британією, а не на вторгненні в СРСР. Ці невірні оцінки загрози, підкріплені надією на те, що пакт ненападу

між двома державами забезпечить мирний період, призвели до недооцінки масштабів і швидкості підготовки німецької армії [84].

Крім того, проблема мобілізації виявилася ще однією важливою складовою недостатньої готовності Червоної армії. Незважаючи на те, що після окупації Польщі радянська влада почала активні заходи щодо зміцнення своїх військових сил, ці зусилля не змогли компенсувати системні недоліки, що існували в армії. Сталінська чистка, проведена в 1937-1938 роках, призвела до масового знищення військових кадрів, що істотно ослабило командування та управління армією. Багато досвідчених офіцерів були усунуті, а на їх місця прийшли нові, які часто не мали достатнього досвіду або підготовки. Це створило серйозні проблеми в організації оборони та координації дій під час нападів [75].

Також, недостатня мобілізація резервів і відсутність підготовлених військових частин стали причинами затримки у реагуванні на раптовий напад. Багато військових підрозділів були розташовані в несприятливих умовах, що ускладнювало їхнє швидке переоснащення та переміщення на фронт. Непідготовленість техніки та недостатня кількість боєприпасів також значно знижували боєздатність Червоної армії. Військові частини, які намагалися протистояти наступу німецьких військ, часто діяли в умовах хаосу, оскільки командири не мали чітких інструкцій або планів дій.

У результаті, ці фактори призвели до катастрофічних втрат на початку війни, оскільки німецькі війська, скориставшись елементом несподіванки, швидко просувалися вглиб радянської території. Невірні оцінки загрози, проблеми з мобілізацією та управлінням армією стали суттєвими перешкодами для ефективної оборони, що в кінцевому підсумку вплинуло на хід війни та визначило долю мільйонів людей, які опинилися під загрозою внаслідок агресії нацистської Німеччини.

Оборонні битви, такі як битва за Київ і оборона Смоленська, стали ключовими етапами на початковому етапі німецько-радянської війни, відображаючи як стратегію, так і мужність радянських військ у протистоянні

німецькому вторгненню. Битва за Київ, що розпочалася в липні 1941 року, була однією з найбільших і найскладніших битв на радянському фронті. Німецькі війська, використовуючи тактику блискавичної війни, швидко оточили місто, прагнучи захопити його стратегічно важливі позиції. Київ, як столиця України, відігравав важливу роль у контролі над регіоном, і його захоплення мало забезпечити німецькій армії доступ до ресурсів, промисловості та транспортних шляхів [74, с. 55-56].

Радянське командування усвідомлювало важливість оборони Києва, тому до міста було перекинуто значні сили. Однак, незважаючи на мужність і відвагу радянських солдатів, які вели запеклі бої за кожен квартал, війська були недостатньо підготовлені до такої масштабної атаки. Німецька армія, яка діяла з великою мобільністю та швидкістю, змогла оточити місто, змусивши радянські війська до капітуляції в середині вересня 1941 року. Це призвело до величезних втрат, як серед військових, так і серед цивільного населення, і стало символом трагедії для радянського народу [26 с. 30-70].

Оборона Смоленська, що також відбулася влітку 1941 року, стала ще однією важливою битвою, яка визначила подальший хід війни. Ця битва розпочалася в кінці липня і тривала до серпня, коли німецькі війська намагалися прорвати радянську оборону і захопити ключове місто для забезпечення наступу на Москву. Смоленськ розташовувався на важливому транспортному шляху, і його захоплення відкривало б шлях до радянської столиці. Радянські сили, які захищали місто, зуміли організувати вперту оборону, використовуючи природні укриття та зміцнення [47, с. 60-110].

Бої за Смоленськ були надзвичайно жорстокими, і радянські війська продемонстрували значну стійкість, затримуючи німців на кілька тижнів. Ця затримка дозволила радянському командуванню перегрупувати війська і підготуватися до подальшої оборони. Однак, незважаючи на героїчні зусилля, радянські війська не змогли утримати місто, і в середині серпня воно було захоплене німцями. Ця перемога надала німецьким військам стратегічну

перевагу, але також стала уроком для радянського командування, яке почало усвідомлювати необхідність зміни підходів до ведення війни [53, с. 45-50].

Таким чином, обидві битви — за Київ і Смоленськ — стали важливими етапами у війні, продемонструвавши як стратегію німецьких військ, так і мужність радянських солдатів. Ці події заклали основи для подальшої боротьби, яка тривала протягом наступних років, і стали символом стійкості радянського народу перед лицем агресії.

Тактики, що використовувалися Червоною армією під час німецько-радянської війни, зокрема стратегії затяжної оборони та контратак, стали вирішальними елементами в боротьбі проти німецького вторгнення. Після початкових невдач і великих втрат у перші місяці війни радянське командування зрозуміло, що необхідно змінити підходи до ведення бойових дій. Тактика затяжної оборони, яка передбачала відстрочку ворога, дозволила радянським військам виграти час для перегрупування і мобілізації ресурсів. Це була стратегія, що базувалася на використанні природних укриттів, фортифікаційних споруд і організації глибоких оборонних рубежів, що ускладнювало просування німецьких військ.

Одним із яскравих прикладів тактики затяжної оборони стала оборона Москви в кінці 1941 року. Радянські війська, що готувалися до німецького наступу, організували складну оборонну систему, яка включала в себе численні укріплення, траншеї та засідки. В умовах зими, коли бойові дії ускладнилися низькими температурами, радянські солдати продемонстрували величезну стійкість, відбиваючи атаки ворога. Ця затяжна оборона не лише дозволила зупинити німецький наступ, але й сприяла моральному піднесенню радянських військ і населення, продемонструвавши, що агресор може бути зупинений.

Паралельно з цими оборонними зусиллями радянське командування активно використовувало тактику контратакування. У міру зміцнення позицій і отримання нових ресурсів, Червона армія почала планувати і здійснювати рішучі контратаки, які мали на меті не лише зупинити ворога, але й перевести

ініціативу у свої руки. Одна з найбільш відомих контратак відбулася під час битви під Сталінградом, де радянські війська, завдяки ретельному плануванню та використанню місцевості, зуміли оточити і знищити великі сили німецької армії. Ця контратака стала знаковою подією, що змінила хід війни і продемонструвала, що радянські війська здатні не лише оборонятися, але й активно атакувати.

Таким чином, стратегії затяжної оборони та контратак стали основою радянської військової тактики, дозволяючи не лише витримати перші удари агресора, але й згодом перейти в наступ. Ця зміна у підходах до ведення війни стала важливим фактором у боротьбі проти нацистської Німеччини, заклавши основи для подальших перемог Червоної армії на фронтах війни.

Початок німецько-радянської війни призвів до катастрофічних людських і матеріальних втрат для Радянського Союзу, які суттєво вплинули на хід бойових дій та моральний стан суспільства. Від самого початку конфлікту, з першим німецьким наступом 22 червня 1941 року, радянська армія зазнала величезних втрат як у живій силі, так і в техніці. Німецька армія, використовуючи тактику блискавичної війни, швидко проривала радянські оборонні рубежі, оточуючи і знищуючи великі угруповання військ. Згідно з різними оцінками, лише за перші кілька місяців війни радянські війська втратили мільйони солдатів, багато з яких потрапили в полон, що призвело до подальших страждань і жертв [47, с. 300-350].

Матеріальні втрати також були величезними. Військова техніка, включаючи танки, літаки та артилерійські системи, була знищена або захоплена німецькими військами. Невірні оцінки загрози та недооцінка можливостей противника призвели до того, що багато техніки залишалося на лінії фронту без належного захисту. У результаті, втрата техніки не лише знижувала боєздатність армії, але й ускладнювала відновлення військових сил. Знищені заводи, які виробляли озброєння та техніку, також сприяли погіршенню матеріального становища Червоної армії.

Порушення оборонних рубежів стало ще одним критичним моментом у цій війні. Німецькі війська, скориставшись елементом несподіванки, змогли швидко прорвати радянські оборонні лінії в багатьох ключових точках, таких як Київ, Смоленськ і багатьох інших містах. Це призвело до того, що радянські війська не лише втратили території, але й опинилися в оточенні, що ускладнювало їх можливості для ведення бою. Оборонні рубежі, які були запроектовані для захисту від агресії, виявилися недостатньо підготовленими до масштабів німецького наступу, що стало серйозним ударом для радянського командування [71, с. 54-69].

Усе це зумовило не лише великі людські та матеріальні втрати, але й глибокі соціальні та психологічні наслідки для населення. Війна принесла страшні страждання цивільному населенню, яке стало свідком жахливих злочинів, масових розстрілів та депортацій. Ці події заклали основу для глибокої травми, яка вплинула на покоління радянських людей. Військові невдачі й величезні втрати на початку війни стали поштовхом для подальшої зміни стратегії та морального духу армії, що в підсумку призвело до нових підходів у веденні бою, які згодом виявилися успішними в боротьбі проти нацистської Німеччини.

Політичні зміни, що сталися в Радянському Союзі внаслідок початку німецько-радянської війни, зокрема зміна стратегічного підходу та початок формування партизанського руху, мали значний вплив на хід війни і подальшу долю країни. На початковому етапі конфлікту радянське керівництво, підкріплене ідеологічними переконаннями про неминучість перемоги комунізму, недооцінювало загрозу з боку нацистської Німеччини. Проте після перших катастрофічних поразок, які супроводжувалися величезними людськими і матеріальними втратами, стало очевидно, що необхідно терміново переглянути стратегічні підходи до ведення війни [64, с. 86-101].

Уряд, усвідомлюючи, що фронтова лінія потребує не лише традиційних військових дій, але й активного залучення місцевого населення, почав формувати нові військові та політичні стратегії. Ці зміни включали декілька

ключових аспектів, серед яких була активізація мобілізації ресурсів та підтримка національного духу. Важливим елементом цієї нової стратегії стала підтримка партизанського руху, який почав формуватися на окупованих територіях.

Партизанський рух, що складався з місцевих жителів, які чинили опір німецьким окупантам, став важливою складовою радянської стратегії. Ці загони не лише здійснювали диверсійні акції, але й активно залучали населення до боротьби проти агресора, що підвищувало моральний дух і забезпечувало підтримку для регулярних військ. Партизани проводили атаки на комунікації, склади, військові підрозділи та інші стратегічні об'єкти, завдаючи шкоди німецьким військам і заважаючи їхнім планам. Формування партизанського руху не лише змінило тактичну ситуацію на фронті, але й стало символом народного опору, підкреслюючи, що боротьба з окупантами є спільною справою всього народу [29, с. 90-120].

Політична підтримка партизанського руху з боку центрального уряду також суттєво зміцнила його позиції. Уряд почав надавати ресурси, озброєння та навчання для партизанських загонів, що дозволило їм стати більш організованими та ефективними. Ця зміна в підході демонструвала готовність радянського керівництва адаптуватися до нових умов війни, враховуючи реалії, з якими стикалися звичайні люди.

Соціальні зміни, що відбулися в Радянському Союзі під час німецько-радянської війни, мали значний вплив на патріотичний дух населення та мобілізацію ресурсів для підтримки фронту. Початок війни викликав глибокі емоції серед радянських людей, які, усвідомлюючи загрозу нацистської агресії, об'єднувалися навколо ідеї захисту своєї країни. Патріотизм став не лише особистим почуттям, а й масовим явищем, яке охопило всі верстви населення. Люди, незалежно від віку чи соціального статусу, почали активно підтримувати армію, готові віддати все для перемоги над ворогом.

Мобілізація ресурсів для підтримки фронту стала невід'ємною частиною цього патріотичного піднесення. Уряд закликав населення до збору коштів,

здачі металообробку, продовольства та інших необхідних матеріалів. Люди почали організовуватися в колективи, створюючи трудові армії, які займалися виробництвом озброєння, ремонтом техніки та постачанням продовольства для армії. Жінки, які взяли на себе основні обов'язки на підприємствах, стали важливим елементом цієї мобілізації, заповнюючи вакансії, що виникли внаслідок призову чоловіків на фронт.

Патріотизм також виявлявся через численні акції на підтримку армії, які організовувалися в містах і селах. Відбувалися мітинги, концерти, виставки, на яких прославляли героїв війни, підкреслюючи важливість єдності народу у боротьбі з агресором. Соціальні платформи, такі як газети і радіо, активно розповсюджували інформацію про успіхи Червоної армії, що підвищувало моральний дух і стимулювало населення до ще більшої підтримки фронту.

У цей критичний час національна свідомість перетворилася на потужний інструмент, який згуртував людей для спільної мети. Патріотизм виходив за межі простого бажання захистити батьківщину; він став об'єднуючим фактором, який об'єднав різні етнічні групи та соціальні класи у спільній боротьбі. Цей соціальний підйом виявився не лише у фізичному зусиллі, але й у прагненні зберегти культурну ідентичність, традиції та цінності, які загрожували знищенню в умовах війни [41, с. 351-368].

3.5. Військові та політичні підсумки початкових операцій

Військові операції Червоної армії в 1939-1941 роках відбувалися на тлі складної геополітичної ситуації, що формувалася в Європі напередодні Другої світової війни. Після Першої світової війни та розпаду імперій, континент опинився в стані політичної і економічної нестабільності. У цей час на перший план виходять реваншистські настрої, націоналізм та агресивні зовнішньополітичні амбіції країн, що ведуть до конфліктів. Пакт Молотова-Ріббентропа, підписаний між Радянським Союзом та нацистською Німеччиною в серпні 1939 року, став знаковим моментом, який відкрив новий етап у відносинах між цими державами. Договір передбачав не лише ненапад,

але й поділ сфер впливу в Східній Європі, що створювало сприятливі умови для розширення радянських територій.

Перша військова операція Червоної армії в рамках цього пакту – вторгнення до Польщі 17 вересня 1939 року – стала тестом для нової військової стратегії та організації радянських збройних сил. Швидка і рішуча перемога над польськими військами продемонструвала силу Червоної армії, але також вказала на недостатню підготовленість та проблеми в командуванні, що виявилися під час війни з Фінляндією в 1939-1940 роках. Ця кампанія, хоча й набула певних успіхів, виявила серйозні недоліки в тактиці та стратегії, а також вказала на необхідність реформування армії задля підвищення її боєздатності [79, с. 20-50].

Значення військових операцій Червоної армії в цей період не обмежується лише територіальними здобутками. Вони стали важливими для формування нової політичної архітектури в Європі, вплинули на подальші конфлікти та відносини між державами. Військові дії радянських сил, вплетені в загальну картину Другої світової війни, показали, як стратегічні рішення можуть змінити хід історії. Операції 1939-1941 років не лише заклали основи для подальшої участі СРСР у війні, але й стали важливими уроками для військових стратегів, оскільки підкреслили необхідність адаптації до нових умов та реформи системи командування. Таким чином, контекст військових операцій Червоної армії в цей період є складним і багатограним, що відображає як внутрішні, так і зовнішні виклики, з якими зіткнувся Радянський Союз на початку Другої світової війни.

Військові операції Червоної армії у 1939-1941 роках стали важливим етапом не лише в історії СРСР, але й у контексті початку Другої світової війни. Після підписання пакту Молотова-Ріббентропа у серпні 1939 року, Радянський Союз отримав можливість розширити свої території за рахунок Польщі, що стало першим значним військовим кроком Червоної армії в цей період. Операція по захопленню західних територій Польщі, яка розпочалася 17 вересня 1939 року, пройшла відносно швидко та без значних втрат. Це

свідчило про ефективність радянських збройних сил у реалізації швидких і рішучих дій [6].

Однак, незважаючи на успіхи, ці операції також мали свої недоліки. Під час радянсько-фінської війни 1939-1940 років, яка стала наступним етапом військової активності, Червоною армією були допущені серйозні помилки. Невдачі у веденні бойових дій виявили слабкості в командуванні, тактиці та підготовці військових. Фінські війська продемонстрували високу мобільність та ефективність, що призвело до значних втрат серед радянських солдатів. Цей конфлікт став уроком, який вказав на необхідність реформування Червоної армії та покращення її підготовки.

Політичні наслідки початкових операцій також були значними. Успішне захоплення польських територій зміцнило позиції СРСР в Східній Європі, дозволивши Радянському Союзу стати важливим гравцем у новій геополітичній реальності. Проте, це також призвело до загострення напруженості з нацистською Німеччиною, яка, хоча й була тимчасовим союзником, все ж прагнула розширити свої території на Схід. Підписання додаткових угод між Німеччиною та СРСР в 1940 році лише підкреслило цю напруженість.

Важливим аспектом військових і політичних підсумків початкових операцій було усвідомлення радянським керівництвом необхідності зміни стратегії та військової доктрини. Війна з Фінляндією виявила численні прогалини в підготовці та організації військ, що призвело до значних реформ у військовій структурі. Зокрема, було запроваджено нові принципи підготовки, зміни в командуванні та акцент на покращення технічної оснащеності армії.

Військові операції Червоної армії в 1939-1941 роках включали кілька ключових кампаній, які суттєво вплинули на хід Другої світової війни. Першою значною операцією стало вторгнення до Польщі у вересні 1939 року, яке відбулося в рамках пакту Молотова-Ріббентропа. Радянське командування, плануючи цю операцію, спиралося на принципи швидкого та

рішучого наступу, що було продемонстровано в перших днях конфлікту. Червоноармійці використовували тактику масованого удару, що дозволило їм швидко захопити великі території з мінімальними втратами. Операція пройшла в атмосфері несподіванки для польського командування, яке було змушене відволікати свої сили на захист від німецького наступу з заходу, що дозволило Червоної армії безперешкодно просуватися на Схід [31, с. 101-112].

Після захоплення Польщі, наступною важливою кампанією стала радянсько-фінська війна, що розпочалася в листопаді 1939 року. Ця війна виявила серйозні недоліки в підготовці та організації Червоної армії. На фоні попереднього успіху в Польщі, радянське командування сподівалося на швидку перемогу і в цій кампанії. Однак фінські війська, які виявили високу мобільність та ефективність, застосували тактику «мобільної війни», використовуючи переваги місцевості та суворих зимових умов. Радянські війська стикнулися зі значними труднощами, які призвели до великих втрат, що стало шоком для радянського керівництва. Ця війна змусила СРСР переглянути свої військові стратегії та тактики, акцентуючи увагу на модернізації армії та покращенні підготовки особового складу.

Успіхи та невдачі Червоної армії в цих кампаніях мали глибокі наслідки для подальшого розвитку військових дій. Вони підкреслили важливість не лише чисельності армії, але й якісної підготовки, стратегічного планування та адаптації до умов бойових дій. Тактики та стратегії, що використовувалися в цих операціях, стали основою для подальшого розвитку радянської військової доктрини, яка враховувала отримані уроки та виклики, з якими стикалася Червона армія. У кінцевому підсумку, ці кампанії не лише визначили початковий етап участі СРСР у Другій світовій війні, але й заклали основи для майбутніх перемог, які стали можливими завдяки глибокому аналізу та реформам, проведеним у військовій сфері.

Політичні наслідки військових операцій Червоної армії в 1939-1941 роках мали значний вплив на міжнародні відносини та формування нового політичного порядку в Європі. Пакт Молотова-Ріббентропа, підписаний у

серпні 1939 року, став ключовим моментом, який не лише визначив відносини між Радянським Союзом і нацистською Німеччиною, але й суттєво змінив геополітичну карту континенту. Цей договір, що передбачав ненапад і поділ сфер впливу, дозволив обом державам реалізувати свої територіальні амбіції без побоювань з боку один одного. В результаті, СРСР отримав можливість розширити свої кордони за рахунок Польщі, Латвії, Литви та Естонії, що сприяло утворенню нових радянських республік і посиленню радянського впливу в Східній Європі.

Проте, цей союз не був стабільним, і війна з Фінляндією, що розпочалася незабаром після розподілу Польщі, продемонструвала слабкості Червоної армії, а також викликала занепокоєння серед інших європейських держав. Західні країни, спостерігаючи за агресивними діями СРСР, почали переглядати свої стратегії безпеки та укладати нові альянси. Військові успіхи Червоної армії в Польщі і, в певній мірі, в Фінляндії, змусили багато країн замислитися про можливість радянської експансії, що в свою чергу призвело до зміни політичних коаліцій у Європі [80].

Роль Червоної армії у формуванні нового політичного порядку в Європі стала ще більш помітною після початку війни з нацистською Німеччиною в червні 1941 року. Спочатку радянські військові дії викликали побоювання у західних країн, але з часом Червона армія стала важливим союзником у боротьбі проти нацизму. Перемоги Червоної армії на Східному фронті, зокрема під Сталінградом, незабаром змінили баланс сил у війні і підтвердили радянську роль як одного з головних гравців у європейських справах (див. Додаток Г).

Операції Червоної армії в 1939-1941 роках відіграли ключову роль у розвитку глобального конфлікту, який увійшов в історію як Друга світова війна. Цей період був особливо важливим, оскільки він не лише визначив військові стратегії та тактики, але й суттєво вплинув на політичну карту Європи. Після завершення Першої світової війни континент опинився в стані політичної та економічної нестабільності, що стало ґрунтом для зростання

агресивних націоналістичних рухів, зокрема в Німеччині та Італії. Пакт Молотова-Ріббентропа, підписаний у серпні 1939 року, став символом спроби розподілу сфер впливу між Радянським Союзом і нацистською Німеччиною, і саме він відкрив шлях для початку військових дій [19, с. 25-40].

Вторгнення до Польщі в вересні 1939 року стало першим кроком, який змінив хід війни на користь СРСР. Це вторгнення не лише продемонструвало військову міць Червоної армії, але й заклало основи для подальшого впливу Радянського Союзу в Східній Європі. Успішне захоплення польських територій дало змогу СРСР стати важливим гравцем на європейській арені, що, в свою чергу, призвело до зміни міжнародних альянсів і стратегій. Однак цей успіх не був бездоганним, оскільки війна з Фінляндією в 1939-1940 роках виявила серйозні недоліки в підготовці та організації Червоної армії, що стало уроком для радянського командування.

Конфлікт з Фінляндією виявився не лише військовою, але й політичною кризою для СРСР. Радянське командування, впевнений у своїй перевазі, недооцінило супротивника, що призвело до затяжних боїв і значних втрат. Ця війна висвітлила слабкі місця в тактиці та стратегії Червоної армії, зокрема недостатню підготовленість особового складу і проблеми з командуванням. Операції на фінському фронті змусили радянських військових аналітиків переглянути свої підходи до ведення бойових дій і впровадити реформи, які мали на меті усунути виявлені недоліки.

Зокрема, після завершення фінської кампанії, радянське командування почало акцентувати увагу на модернізації технічного оснащення армії. Після поразок було прийнято рішення про оновлення танкових підрозділів, покращення артилерії та впровадження нових тактичних прийомів. Це включало не лише закупівлю нової техніки, але й удосконалення навчальних програм для солдатів і офіцерів, що сприяло підвищенню їх бойової готовності.

Крім того, уроки, отримані з війни з Фінляндією, підкреслили важливість розвідки та інформаційного забезпечення. Радянське

командування усвідомило, що точна інформація про противника та його наміри є ключовими для успіху військових операцій. Це стало поштовхом до створення нових розвідувальних підрозділів, які займалися збором та аналізом інформації про військові сили супротивника, що дозволило покращити планування наступальних дій.

Військові операції 1939-1941 років стали також важливими в контексті глобального конфлікту, оскільки вони породили нові виклики та можливості для союзників і противників. Після початку війни з нацистською Німеччиною в червні 1941 року, дії Червоної армії стали визначальними для ходу війни на Східному фронті. Радянські війська, незважаючи на початкові труднощі, зуміли адаптувати свої стратегії, що призвело до великих перемог і зміни ходу війни. Битви під Москвою та Сталінградом стали символами радянського опору, які не лише підвищили моральний дух червоноармійців, але й змінили загальну динаміку війни в Європі.

Військові операції Червоної армії в 1939-1941 роках мали значний вплив на подальший розвиток Другої світової війни, заклавши основи для стратегічних змін у конфлікті. Перші кампанії, такі як вторгнення до Польщі та війна з Фінляндією, не лише продемонстрували тактичні можливості Червоної армії, але й виявили серйозні недоліки, які стали уроками для майбутніх військових дій. Успішне захоплення польських територій зміцнило позиції Радянського Союзу в Східній Європі, що дозволило йому стати важливим гравцем у новій геополітичній реальності. Проте, невдачі в Фінляндії вказали на критичні проблеми в підготовці та організації військ, які мали бути враховані під час наступних операцій.

Після початку війни з нацистською Німеччиною в червні 1941 року, досвід, набутий під час попередніх кампаній, став визначальним для радянського командування. Червоноармійці, зіштовхнувшись із німецькою агресією, були змушені адаптувати свої стратегії, що призвело до нових підходів у веденні бойових дій. Наприклад, уроки, отримані з невдач у Фінляндії, призвели до вдосконалення тактики маневрених війн та підвищення

уваги до розвідки і логістики. Це стало особливо очевидним під час битви за Москву, коли радянські війська змогли організувати ефективний контрнаступ, який став каталізатором для подальших перемог.

Вплив військових операцій 1939-1941 років також проявився в зміні міжнародних альянсів і стратегій. Успіхи Червоної армії стали причинами для формування нових коаліцій, оскільки західні союзники почали усвідомлювати важливість радянської участі в боротьбі проти нацизму. Це призвело до зміцнення співпраці між СРСР та країнами Антигітлерівської коаліції, що в майбутньому сприяло спільним військовим діям та координації зусиль на різних фронтах.

Крім того, військові операції 1939-1941 років вплинули на стратегію німецького командування. Невдачі на Східному фронті та збільшення радянського опору змусили Гітлера переглянути свої плани, що в кінцевому підсумку призвело до затягування конфлікту та ресурсних витрат для Німеччини. Цей вплив прояснив стратегічний аспект війни, демонструючи, як дії однієї сторони можуть кардинально змінити хід подій на іншій.

Досвід військових операцій Червоної армії в 1939-1941 роках суттєво вплинув на подальші стратегії та тактики, які використовувалися в умовах Другої світової війни. Спочатку, під час кампанії в Польщі, радянське командування продемонструвало здатність до швидкого і рішучого наступу, проте згодом стало очевидно, що цього недостатньо для досягнення успіху в більш складних конфліктах, таких як війна з Фінляндією. Після цього конфлікту, де Червона армія зазнала значних втрат і зіткнулася з сильним фінським опором, виникла необхідність у перегляді військової доктрини. Цей досвід засвідчив, що чисельна перевага не є єдиним чинником успіху; важливими залишалися також питання тактичного мислення, мобільності та адаптації до умов сучасної війни.

Війна з Фінляндією стала поворотним моментом, який спонукав радянське командування до глибоких реформ. Було визнано, що потрібна не лише модернізація технічного оснащення, але й значна зміна підходів до

підготовки особового складу. Червона армія почала акцентувати увагу на підвищенні рівня індивідуальної підготовки солдатів, розвитку командних навичок, а також на збиранні та аналізі розвідданих. Застосування нових технологій, таких як танки та авіація, стало неминучим, оскільки війна вимагала швидкості та гнучкості у веденні бойових дій.

У результаті цих реформ суттєво покращилися бойові можливості Червоної армії, що проявилось під час майбутніх конфліктів. Зокрема, акцент на підготовці дозволив знизити рівень втрат серед особового складу і підвищити ефективність виконання бойових завдань. Нові методи навчання включали не лише традиційні заняття з військової справи, але й симуляції бойових дій, які дозволяли солдатам і командирам на практиці відпрацьовувати різні сценарії. Ці зміни формували більш професійну армію, здатну швидко адаптуватися до нових умов на полі бою.

Крім того, важливим аспектом реформ стало посилення ролі розвідки в плануванні операцій. Радянське військово командування усвідомило, що точна інформація про противника є критично важливою для успішного ведення бойових дій. Це призвело до створення нових підрозділів розвідки, які займалися збором даних про сили противника, його тактику та можливості. Завдяки цьому Червона армія змогла краще планувати свої дії, обирати більш вигідні моменти для атак і уникати непередбачених втрат.

Процес вдосконалення розвідувальної діяльності включав не лише збільшення чисельності розвідувальних підрозділів, але й впровадження нових технологій. Зокрема, почали використовувати авіацію для проведення повітряної розвідки, що дозволяло швидко отримувати інформацію про переміщення німецьких військ та їхні укріплення. Також важливими стали методи електронної розвідки, які дозволяли перехоплювати радіоперемовини противника, що давало можливість отримувати цінні дані про його плани та наміри.

Зміни в розвідці стали важливими не лише для оперативного планування, але й для стратегічного мислення. Радянське командування

почало активно аналізувати інформацію, зібрану з різних джерел, що дозволяло формувати більш комплексні уявлення про бойову готовність противника. Це дало можливість створити детальні плани оборони та контратак, а також приймати більш обґрунтовані рішення під час бойових дій. Наприклад, під час битви під Курськом, завдяки точним розвідувальним даним, радянські війська змогли підготуватися до масштабного німецького наступу, що стало одним з ключових моментів у війні.

Крім того, посилення ролі розвідки сприяло розвитку міжвідомчої координації, що дозволило більш ефективно використовувати ресурси і дані, отримані від різних військових структур. Співпраця між різними підрозділами, такими як піхота, артилерія та авіація, стала більш тісною, що допомогло реалізувати комплексні операції з максимальним використанням інформації про противника. Це, своєю чергою, зменшило ризики і підвищило ефективність бойових дій.

Також варто зазначити, що модернізація технічного оснащення включала не лише кількісне, але й якісне покращення зброї. Виробництво нових моделей танків, артилерії та авіації стало пріоритетом, оскільки радянське командування усвідомлювало, що для успішного протистояння сучасним арміям необхідно мати ефективну та надійну техніку. Ці зміни не тільки підвищили боєздатність армії, але й стали основою для її подальшого успіху на фронтах Другої світової війни.

Однак реформи не обмежувалися лише технічними змінами і підготовкою військ. Вони також включали в себе перегляд стратегічних підходів до ведення війни. Радянське командування почало акцентувати увагу на концепції глибокої операції, що передбачала комплексне використання всіх видів військ, а також інтеграцію авіації, артилерії та піхоти в єдину бойову систему. Це дозволило підвищити ефективність наступальних операцій і зменшити час на досягнення тактичних цілей.

Ця нова концепція базувалася на ідеї, що успіх у війні досягається не лише за рахунок масованих атак, але й через гнучкість та маневреність.

Радянське командування почало розробляти плани, які дозволяли швидко реагувати на зміни в бойовій обстановці, що стало особливо важливим під час великих наступальних операцій. Зокрема, це включало в себе використання флангових маневрів, які дозволяли оточувати противника і завдати йому ударів з неочікуваних напрямків.

Також важливим елементом реформ стало вдосконалення системи управління військами. З прийняттям концепції глибокої операції, радянське командування зосередилося на створенні більш ефективних командних структур, здатних швидко обробляти інформацію та приймати рішення в умовах бойових дій. Це означало, що командири на всіх рівнях отримали більше автономії, що дозволяло їм адаптувати свої дії відповідно до конкретних умов на полі бою.

Крім того, акцент на інтеграції різних видів військ сприяв розвитку нових тактичних прийомів. Наприклад, співпраця між піхотою та авіацією стала більш тісною, що дозволяло ефективніше виконувати повітряні удари на підтримку наземних сил. Артилерія також почала відігравати важливу роль у забезпеченні вогневої підтримки для атакуючих підрозділів, що значно підвищувало їх шанси на успіх.

Це комплексне переосмислення підходів до ведення війни виявилось особливо ефективним під час ключових наступальних операцій, таких як операція «Багратіон» у 1944 році. Завдяки інтеграції всіх видів військ і чіткій координації дій Червоної армії вдалося здійснити один із найбільших контрнаступів війни, що призвело до звільнення Білорусі та суттєвих втрат для німецької армії.

У контексті підготовки до війни з нацистською Німеччиною радянське командування активно вдосконалювало свої стратегії, враховуючи уроки, отримані під час попередніх конфліктів. Це виявилось особливо важливим після початку операції «Барбаросса» у червні 1941 року, коли Німеччина розпочала масштабний наступ на СРСР. У відповідь на агресію, Червона армія адаптувала свої дії, запровадивши нові тактики, які включали контратаку та

оборонні дії в умовах відступу. Важливою частиною стратегії стало зосередження на мобільних операціях, що дозволяло швидко реагувати на зміни на фронті.

Відзначивши критичні моменти, такі як битва під Москвою, радянські командири почали активно використовувати методи глибокої оборони, що дозволяло не лише затримати німецький наступ, але й перейти в контратаку в найважливіші моменти. Цей підхід став основою для подальших успіхів Червоної армії, включаючи визначні перемоги під Сталінградом та Курськом. Таким чином, досвід бойових дій 1939-1941 років не лише змінив внутрішню структуру армії, але й заклав основи для нової військової стратегії, яка була адаптована до умов глобального конфлікту. Це призвело до значних успіхів у боротьбі з нацизмом і визначило хід війни на Східному фронті.

Взаємодія Червоної армії з союзниками під час Другої світової війни була критично важливою для успіху спільних зусиль у боротьбі проти нацистської Німеччини та її союзників. Після початку війни в червні 1941 року, коли Німеччина напала на СРСР, Радянський Союз опинився в складній ситуації, зіткнувшись з потужним агресором на Східному фронті. У цей момент міжнародні відносини почали змінюватися, і роль союзників, зокрема Сполучених Штатів і Великої Британії, стала все більш значущою. Пакт Молотова-Ріббентропа, хоча й забезпечив початкову стабільність у відносинах між СРСР та Німеччиною, швидко втратив свою актуальність, оскільки радянська сторона усвідомила необхідність зміцнення своїх позицій через нові альянси [20].

Сполучені Штати, після нападу на Перл-Харбор у грудні 1941 року, стали активними учасниками війни, що відкрило можливості для більш тісної співпраці з Радянським Союзом. У рамках програми ленд-лізу США почали постачати Радянському Союзу військову техніку, зброю та інші матеріали, що суттєво підвищило боєздатність Червоної армії. Ця програма не лише допомогла у забезпеченні фронту, але й заклала основи для стратегічної

координації між союзниками, оскільки Радянський Союз отримував необхідну підтримку в критичні моменти війни [17, с. 58-60].

Серед основних поставок були не лише танки та літаки, але й вантажівки, продовольство, медичне обладнання та інші ресурси, які були життєво важливими для ведення бойових дій. Завдяки цим поставкам Червона армія змогла здійснити масовані контратаки, зокрема під час битви під Сталінградом, де новітня техніка стала вирішальним фактором у боротьбі проти німецьких сил. Сполучені Штати також надавали технічну підтримку, що включала навчання радянських солдатів у використанні нових видів зброї, що ще більше підвищувало ефективність зусиль Червоної армії.

Водночас, співпраця між СРСР і США стала важливим елементом у формуванні єдиного фронту проти нацистської агресії. Стратегічні конференції, такі як Тегеранська та Ялтинська, засвідчили зростаючу координацію між союзниками, що дозволяло розробляти спільні плани військових операцій. Учасники цих конференцій обговорювали ключові питання, такі як відкриття другого фронту в Європі, що було важливим для розподілу військових зусиль і зменшення тиску на радянські війська на Східному фронті.

Крім того, така співпраця дала можливість для обміну розвідувальною інформацією, що стало критично важливим для виявлення стратегічних намірів противника. Сполучені Штати надавали Радянському Союзу дані про німецькі війська, їх переміщення та плани, що дозволяло радянському командуванню планувати свої дії більш ефективно. Це взаємодоповнююче співробітництво не лише зміцнило військову позицію обох країн, але й заклало основи для подальшої співпраці у післявоєнний період.

Взаємодія з Великою Британією також набула важливого значення, оскільки обидві країни розуміли, що спільні зусилля можуть змінити хід війни. Британці активно надавали радіо- та розвідувальну інформацію, що дозволяло радянському командуванню краще планувати свої операції. Спільні стратегічні конференції, такі як Тегеранська конференція 1943 року, стали

платформою для обговорення спільних цілей, координації дій на різних фронтах та визначення стратегії перемоги над нацизмом.

Ця співпраця укріпила союзницькі відносини і сприяла формуванню єдиного фронту проти спільного ворога. Британські військові експерти надавали цінні рекомендації щодо ведення бойових дій, враховуючи досвід, здобутий під час війни в Північній Африці та на інших театрах військових дій. Радянське командування використовувало цю інформацію для оптимізації своїх стратегій, що дозволяло зменшити втрати і підвищити ефективність атак. Наприклад, отримані дані про оперативні можливості німецьких військ допомогли радянським генералам краще планувати свої контрнаступальні дії, зокрема в ході битв під Сталінградом і Курськом.

Крім того, спільні зусилля обох країн у виробництві та постачанні військової техніки стали важливим аспектом їхньої військової співпраці. Британія забезпечувала Радянський Союз не лише товарів, але й технологій, які дозволяли швидше модернізувати армію. Наприклад, поставки танків, літаків і артилерії з Великої Британії значно підвищили військову міць Червоної армії, особливо в критичні моменти війни, коли ресурси були вичерпані.

Співпраця між СРСР і Великою Британією також включала обмін інформацією про наукові розробки, зокрема в сфері військових технологій та розробки нових видів зброї. Це дозволило обом країнам скористатися досягненнями науки для забезпечення технологічної переваги над противником. Так, спільні дослідження та розробки, а також обмін інформацією про нові технології стали важливим елементом у підвищенні бойової готовності союзників.

Крім того, спільні операції, такі як відкриття другого фронту в Європі, що відбулося в червні 1944 року, стали результатом тісної співпраці між союзниками. Рішення про відкриття фронту в Нормандії (операція «Оверлорд») було зумовлене необхідністю зменшити тиск на радянські війська, які вели запеклі бої на Східному фронті. Це підкреслювало важливість

взаємодії та спільних зусиль у досягненні перемоги, оскільки кожен з союзників мав свої стратегічні цілі, але розумів, що лише спільними зусиллями можна подолати спільного ворога [33, с. 60-90].

Вплив військових операцій Червоної армії в 1939-1941 роках на подальший розвиток Другої світової війни був багатограним, закладаючи основи для стратегічних змін, які визначили хід конфлікту в 1942-1945 роках. Перш за все, результати цих ранніх кампаній виявили слабкості радянських збройних сил, що призвело до глибоких реформ у командуванні та підготовці армії. Уроки, отримані під час війни з Фінляндією та початкових етапів конфлікту з Німеччиною, змусили радянське командування переглянути свої стратегії, акцентуючи увагу на мобільності, тактичній гнучкості та ефективній розвідці. Це стало особливо помітним під час битви під Москвою, де радянські війська зуміли не лише зупинити німецький наступ, але й перейти в контратаку, заклавши основи для подальших успіхів.

Додатково, військові операції 1939-1941 років змінили міжнародний контекст війни, що сприяло зміцненню союзницьких відносин між СРСР, Сполученими Штатами та Великою Британією. Це стало важливим фактором у створенні єдиного фронту проти нацизму, що забезпечило матеріальну та технічну підтримку для Червоної армії в критичні моменти. Взаємодія з союзниками не лише поліпшила матеріальне забезпечення, але й сприяла координації військових дій, що стало очевидним під час відкриття другого фронту в Європі [70, с. 234-236].

Загалом, результати операцій Червоної армії в 1939-1941 роках заклали фундамент для радянських перемог у 1942-1945 роках. Битви під Сталінградом і Курськом, які стали переломними моментами у війні, стали можливими завдяки реформам, що були реалізовані на основі досвіду ранніх кампаній. Роль Червоної армії у перемозі над нацизмом виявилася важливою, оскільки саме її зусилля на Східному фронті суттєво зменшили можливості нацистської Німеччини вести війну на інших фронтах.

Отже, вплив операцій Червоної армії 1939-1941 років на подальший розвиток війни був великим. Цей період не лише визначив стратегії та тактики, які використовувалися під час війни, але й заклав основи для формування нових політичних і військових альянсів, які стали критично важливими для перемоги над агресором. В результаті, Червона армія стала одним із чинників у боротьбі з нацизмом, і її внесок у перемогу має бути визнано в контексті більш широкої історії Другої світової війни.

Аналіз помилок у військовій історії є надзвичайно важливим елементом, оскільки він дозволяє не лише зрозуміти причини невдач, але й виявити уроки, які можуть бути застосовані для покращення стратегій і тактик у майбутніх конфліктах. Історія військових кампаній рясніє прикладами як блискучих перемог, так і катастрофічних поразок, і вивчення цих подій допомагає військовим аналітикам, історикам та стратегікам осмислити, які фактори впливали на результати бойових дій. Помилки можуть бути пов'язані з різними аспектами, такими як недооцінка противника, неправильна оцінка ресурсів, недостатня підготовка особового складу, а також відсутність координації між різними військовими підрозділами [32, с. 14-15].

Цей аналіз важливий не лише для розуміння конкретних військових кампаній, але й для формування загальних принципів ведення війни. Наприклад, вивчення помилок, допущених під час операцій, може призвести до розробки нових тактичних підходів, більш ефективного використання техніки та ресурсів, а також кращого планування і підготовки до бойових дій. Крім того, усвідомлення історичних помилок може допомогти уникнути повторення тих самих невдач у майбутньому, що особливо актуально в умовах сучасних конфліктів, де технології та стратегії постійно еволюціонують [68].

Аналіз помилок також має величезне значення для розвитку військової доктрини і підготовки командирів. Військові навчальні програми можуть базуватися на вивченні історичних помилок, щоб виховати нове покоління лідерів, які зможуть більш ефективно реагувати на виклики сучасності. Розуміння причин невдач і успіхів на полі бою не лише збагачує військову

історію, але й формує культуру постійного вдосконалення, що є критично важливим для успіху у будь-якому військовому підприємстві.

Підготовка та реалізація військових операцій Червоної армії в 1939-1941 роках виявила ряд суттєвих помилок і недоліків, які мали серйозні наслідки для її подальшої діяльності на фронті. По-перше, незважаючи на вражаючі успіхи під час вторгнення до Польщі, радянське командування не врахувало важливість адаптації до змінюваних бойових умов. Війна з Фінляндією показала, що традиційні методи ведення бойових дій не завжди можуть бути ефективними, особливо в умовах складного ландшафту і активного опору противника. Тактика масованих атак, що виявилася успішною в Польщі, не спрацювала в Фінляндії, де фінські війська скористалися маневреністю і знанням місцевості, завдаючи значних втрат червоноармійцям.

По-друге, недостатня підготовка особового складу стала ще однією серйозною проблемою. Багато солдатів не мали достатнього досвіду, що призвело до неорганізованості в бойових діях. Військові частини часто не мали чіткої координації між собою, що ускладнювало виконання комплексних завдань та стратегічних планів. Це стало особливо помітним під час операцій, коли не було належної інтеграції між різними родами військ, такими як піхота, артилерія та авіація, що призвело до втрат у живій силі та техніці [34, с. 350-370].

Невдалі плани та недостатня розвідка також зіграли свою роль у негативних наслідках. Наприклад, під час кампанії проти Фінляндії радянське командування недооцінило супротивника та не зуміло адекватно оцінити його можливості, що призвело до затягування конфлікту і великих втрат. Подібні помилки в розвідці повторювалися і на початку війни з Німеччиною, коли радянські військові не змогли передбачити масштаби і швидкість німецького наступу, що в результаті призвело до катастрофічних втрат у перші місяці війни.

Наслідки цих помилок були далекосяжними. Вони не лише підірвали бойовий дух Червоної армії, але й вимагали термінових реформ у військовій

структурі, підготовці та стратегічному плануванні. Радянське командування усвідомило необхідність модернізації, яка включала не лише технічне переоснащення, але й підвищення рівня підготовки та освіти особового складу. Цей процес тривав протягом наступних років і став основою для подальших успіхів Червоної армії на фронті, зокрема під час критичних битв, таких як Сталінград і Курськ.

Аналіз ключових помилок у підготовці та проведенні військових операцій Червоної армії в 1939-1941 роках виявляє численні недоліки, які суттєво вплинули на їх результати. Однією з основних проблем була недостатня розвідка, яка призвела до того, що радянське командування не отримало повної та об'єктивної інформації про сили та наміри противника. Наприклад, під час війни з Фінляндією, радянські військові не змогли адекватно оцінити бойові можливості фінських військ, що, в свою чергу, призвело до серйозних втрат і затяжного конфлікту. Відсутність точних даних про чисельність, озброєння та тактику фінських сил ускладнювала планування операцій, змушуючи Червону армію вдаватися до масованих, але неефективних атак [37].

Іншою важливою помилкою була неправильна оцінка противника, що стосувалася як стратегічних, так і тактичних аспектів. Радянське командування недооцінило швидкість і агресивність німецького наступу під час операції «Барбаросса», що призвело до катастрофічних наслідків у перші місяці війни. Багато радянських генералів вважали, що німецькі війська будуть змушені витримати довгу кампанію, що давало б СРСР час для мобілізації і підготовки. Однак, в реальності, німецька армія зуміла швидко просунутися вглиб території СРСР, захоплюючи великі площі і завдаючи серйозних ударів по радянським збройним силам.

Ця недооцінка супротивника виявилася особливо критичною в контексті тактики «бліцкригу», яку використовували німці. Німецькі війська, оснащені новітньою технікою і добре підготовлені до швидких маневрів, змогли вразити радянські частини на всіх фронтах, завдаючи їм потужних ударів на початку

війни. Слабка організація оборони і недостатня координація між різними родами військ призвели до того, що радянські війська часто виявлялися оточеними і без можливості для відступу. Це стало причиною величезних втрат, які можна було б уникнути за умов більш обґрунтованої оцінки стратегічної ситуації.

Крім того, невірні оцінки супротивника вплинули на планування оборонних операцій. Радянське командування не змогло адекватно оцінити масштаби німецького вторгнення та не підготувало відповідні оборонні позиції, що могло б затримати просування противника. Внаслідок цього, багато ключових міст і стратегічних об'єктів опинилися під загрозою швидкого захоплення.

У результаті, неправильна оцінка німецької армії стала уроком для радянського командування, яке згодом почало активно переглядати свої підходи до розвідки та оцінки потенційних загроз. Цей процес включав створення нових розвідувальних підрозділів, які мали на меті більш детальне збирання і аналіз інформації про противника. Також почалися зміни в тактичних підходах, що дозволило радянським військам більш ефективно реагувати на швидкі зміни на полі бою.

Важливу роль відігравали і невірні стратегічні рішення під час проведення операцій. Наприклад, рішення про проведення наступальних дій на кількох фронтах одночасно часто виявлялося надмірно амбіційним і призводило до розпорошення ресурсів. Відсутність чіткої координації між різними військовими підрозділами, а також недолік інтеграції між піхотою, артилерією та авіацією створювали ситуації, коли частини армії діяли ізольовано, що ускладнювало виконання складних бойових завдань. Це, в свою чергу, спричинило значні втрати, яких можна було б уникнути за більш зваженої стратегії.

Військові операції Червоної армії в 1939-1941 роках, незважаючи на певні успіхи, мали значні наслідки для боєздатності та морального стану військ. Після невдалих кампаній, особливо під час війни з Фінляндією та на

початку конфлікту з Німеччиною, моральний дух червоноармійців зазнав серйозних ударів. Високі втрати, що стали результатом недооцінки противника та недостатньої підготовки, призвели до відчуття безнадійності серед солдатів і командирів. Цей стан справ значно послабив боєздатність армії, адже солдати почали сумніватися у своїй здатності протистояти добре організованим і підготовленим силам противника. Невдачі на полі бою також викликали розчарування у вищому командуванні, що, в свою чергу, вплинуло на їхнє рішення про подальші операції.

Довгострокові наслідки цих кампаній для командування та управління Червоною армією були суттєвими. Військове керівництво усвідомило необхідність глибоких реформ, щоб не лише підвищити ефективність бойових дій, але й відновити довіру до армії. Це призвело до перегляду підходів до підготовки військ, зокрема, акценту на підвищення професійного рівня особового складу, поліпшення системи навчання та інтеграції різних родів військ. Поступово стали впроваджуватися нові методи ведення війни, зокрема, акцент на маневреність, мобільність і використання сучасних технологій, таких як танки та авіація.

Крім того, ці події спонукали до змін у структурі командування. Військові лідери, які не справилися із завданнями, були усунуті, а на їх місця призначалися нові кадри, які були здатні впроваджувати інноваційні ідеї та стратегії. Це призвело до формування нового покоління командирів, які мали більше практичного досвіду та були краще підготовлені до ведення бойових дій у складних умовах. Також було значно покращено систему розвідки, що дозволило отримувати більш точну інформацію про противника, а також забезпечити кращу координацію між різними підрозділами.

Уроки, отримані з помилок, допущених Червоною армією під час військових операцій 1939-1941 років, мали глибокий і тривалий вплив на подальшу історію армії, визначивши її стратегії, тактики та загальний розвиток. По-перше, усвідомлення необхідності ретельнішої підготовки та навчання особового складу стало ключовим фактором у реформуванні

військових структур. Після невдач на початкових етапах війни, радянське командування визнало, що без належної підготовки солдатів і офіцерів неможливо досягти успіху на полі бою. Це призвело до запровадження нових навчальних програм, які акцентували увагу на розвитку індивідуальних навичок, командної роботи та стратегічного мислення, що в свою чергу сприяло підвищенню боєздатності армії.

По-друге, глибокі реформи в системі командування стали результатом аналізу помилок. Заміну неефективних командирів на нових, більш прогресивних лідерів дозволило внести свіжі ідеї та інновації в управління військами. Це також сприяло створенню більш адаптивної структури командування, здатної оперативно реагувати на зміни в бойовій обстановці. Важливою частиною цих змін стала підвищена увага до розвідки та інформаційного забезпечення, що дозволило Червоній армії діяти на основі більш точних даних про противника та його наміри.

Крім того, уроки, які були отримані з помилок, вплинули на формування нових стратегічних підходів до ведення війни. Переосмислення важливості маневреності, мобільності та інтеграції різних видів військ стало основою для успішних контратак, зокрема під час битви під Сталінградом. Ці зміни не лише підвищили ефективність бойових дій, але й заклали основи для подальших перемог Червоної армії на різних фронтах.

Таким чином, уроки, отримані з помилок, стали основою для глибоких трансформацій у Червоної армії, які виявилися критично важливими для її успіху у Другій світовій війні. Вони сприяли не лише відновленню боєздатності та підвищенню морального духу військ, але й сформували нову парадигму ведення війни, що залишила свій слід у військовій історії. Цей процес навчання на помилках підкреслює важливість аналізу минулого для підготовки до майбутніх викликів, адже без усвідомлення отриманих уроків будь-яка армія ризикує повторити ті ж самі помилки, що можуть призвести до трагічних наслідків.

4. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ВОЄННИХ ОПЕРАЦІЙ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ НА ПЕРШОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939-1941 РР.) НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

4.1. Програмні вимоги щодо вивчення початкового етапу Другої світової війни у закладах середньої освіти

Відповідно до програми для закладів середньої освіти «Історія України. Всесвітня історія. 6-11 клас», затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 03.08.2022 № 698, питання причин, характеру, періодизації Другої світової війни вивчаються в межах Розділу 7 Всесвітньої історії (1914-1945рр.) у 10 класі [95].

У цьому ж класі передбачено вивчення українського питання в міжнародній політиці напередодні Другої світової війни, радянсько-німецьких договорів 1939 р., початку Другої світової війни, радянської окупації Галичини, Волині, Північної Буковини, Хотинщини та Південної Бессарабії, «радянської/советизації» західних областей України у 1939–1940 рр., масових політичних репресій, воєнних злочинів та депортацій, передумов, початку німецько-радянської війни (Розділ 6 Історії України (1914-1945 рр)).

Розділом 5 інтегрованого курсу «Історія: Україна і світ. 10-11 клас» (затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 03.08.2022 № 698) передбачено вивчення питань територіальних претензій СРСР до Польщі, Румунії, Фінляндії, країн Балтії, радянсько-німецького пакту про ненапад (пакт Молотова-Ріббентропа) і таємного додатку до нього, початку Другої світової війни, радянської окупації Західної України, включення до СРСР Західної України, Північної Буковини та частини Бессарабії [92].

Необхідно зауважити, що абсолютна більшість сучасних підручників, а це видання за редакціями І. Бурнейка [86], І. Васильків [87], В. Власова [88], О. Гісема [89, 90, 91], М. Мудрого [93], О. Пометун [94], Н. Сорочинської [98, 99], О. Струкевича [100], Г. Хлібовської [101], містять загальні відомості про досліджуваний період.

Методика вивчення воєнних операцій Червоної армії на першому етапі Другої світової війни (1939-1941 рр.) у закладі середньої освіти має адаптувати академічні підходи до вікових особливостей учнів, навчальних програм та сучасних освітніх стандартів.

Ключовим принципом методики деідеологізація та об'єктивність, яка має полягати у відмові від радянських міфів про «священну війну» та «переможний початок». Акцент має ставитися на критичному мисленні та роботі з фактами, а не на штампах пропаганди країни-агресора.

Базовим є україноцентричний підхід. Вивчення подій через призму долі України та українського народу, який став жертвою як нацистського, так і сталінського режимів.

Під час вивчення воєнних операцій Червоної армії на першому етапі Другої світової війни (1939-1941 рр.) має залучатися емоційна складова через історії конкретних людей (учасників подій, жертв), що сприяє кращому засвоєнню матеріалу.

Має відбуватися формування не лише знань, а й умінь аналізувати історичні джерела, працювати з картою, висловлювати власну думку.

На уроках доцільно застосовувати такі методи та прийоми вивчення:

1. Робота з візуальними джерелами (карти, фотографії, схеми), оскільки використання історичних карт для відстеження змін лінії фронту, напрямків ударів, місць ключових битв. Учні вчать локалізувати події у просторі.

2. Аналіз фотодокументів. Ефективним для розвитку критичного мислення є огляд світлин часів війни (техніка, побут солдатів, руйнування, жертви) для ілюстрації масштабів трагедії та умов ведення бойових дій.

3. Робота з текстовими джерелами (фрагменти документів, спогади). Наприклад, читання та обговорення уривків із розсекречених наказів, донесень, а також мемуарів. Особлива увага має приділятися критичному осмисленню учнями різних пропагандистських наративів як СРСР, так і країни-агресора.

Під час застосування прийому «Історичний документ» учні аналізують, наприклад, уривок з директиви Ставки Головнокомандувача, що планувалося і що відбулося насправді, шукають причини розбіжностей.

Прийом «Голоси з минулого» полягає у використанні фрагментів спогадів як військовослужбовців, так і цивільних осіб різних сторін, що пережили як бої, так і окупацію чи евакуацію, для розуміння людського виміру війни.

Цікавими є також інтерактивні методи та проблемне навчання. Так, перед учнями ставляться питання, що не мають однозначної відповіді. Наприклад: «Чи могла Червона армія уникнути великих втрат під час радянсько-фінської війни?» або «Якими були наслідки пакту Молотова-Ріббентропа для України?».

Під час дискусій та дебатів доцільно обговорення різних точок зору на причини невдач Червоної армії (прорахунки керівництва та репресії). Учні неможуть самі провести невеликі дослідження про конкретну операцію або долю учасника подій. Прекрасною ілюстрацією можуть бути відеофрагменти (документальна хроніка), інтерактивні карти, 3D-моделі військової техніки.

Прикладом структури уроку можуть бути актуалізація теми, постановка проблемного питання (наприклад, через цитату або фотографію).

Вивчення нового матеріалу полягає у комбінації розповіді вчителя з роботою учнів з джерелами та картою. Доречною може бути дискусія, виконання практичних завдань (наприклад, заповнення хронологічної таблиці).

На кінцевому етапі уроку має відбутися систематизація та узагальнення, тобто формулювання висновків щодо операцій Червоної армії та їхніх наслідків для України.

4.2. Фрагмент уроку з теми «Україна в міжнародній політиці напередодні Другої світової війни».

Тема уроку: *Україна в міжнародній політиці напередодні Другої світової війни.*

Визначені основні змістовні акценти та завдання даного уроку: ознайомити учнів з основними подіями та явищами початкового періоду Другої світової війни та ролі України в ній; розвивати в учнів уміння та навички роботи з візуальними та письмовими джерелами; уміння аналізувати історичні факти, давати характеристику історичним особистостям, оцінювати роль людського фактору в моральних орієнтирах суспільства, виховувати у підростаючого покоління почуття гідності та любові до Батьківщини та свого народу.

Під час уроку використано ряд методичних прийомів: «Дерево тегів», «Робота з документом». У процесі аналітичної діяльності над історичним матеріалом учні розв'язують питання, поставлені викладачем, набуваючи навичок критичного аналізу текстів.

Вважаємо, що урок буде сприяти формуванню історико-предметних компетентностей:

інформаційної (уміння здобувати інформацію з різноманітних джерел);
хронологічної (уміння співвідносити історичні події, порівнюючи їх);
просторової (уміння локалізувати події 1939 р., пояснюючи їх причини й наслідки для України);

аксіологічної (уміння формулювати власне оціночне судження).

Мета уроку:

навчальна:

показати місце України в міжнародній політиці напередодні Другої світової війни;

розкрити зміст радянсько-німецьких договорів 1939 р.;

розвивальна:

вдосконалювати навички аналізу, синтезу, критичного оцінювання історичних подій,

розвивати історичну компетентність (інформаційну: уміння працювати з різними джерелами інформації та будувати усні та письмові висловлення щодо історичних фактів; хронологічну: співвідносити історичні події, порівнюючи їх; просторову: локалізація подій 1939 р., пояснюючи їх причини й наслідки для України; аксіологічну (вироблення власних оціночних суджень щодо даних подій).

виховна:

виховувати в учнів інтерес до національної історії та повагу до історичного минулого своєї держави

методична:

поглиблювати впровадження інноваційних педагогічних технологій інтерактивного навчання.

Очікувані результати. Після цього уроку учні зможуть:

творчо застосовувати набуті знання під час аналізу історичних документів того часу;

аналізувати радянсько-німецький пакт про ненапад та таємний протокол до нього;

орієнтуватися в історичній термінології: Друга світова війна, «визвольний похід» Червоної армії, радянізація, депортація;

синхронізувати історичні події періоду 1939 р.; порівнюючи різні точки й визначаючи власну позицію;

називати та показувати на карті території, що стали сферою впливу Радянського Союзу та Німеччини;

робити аргументовані висновки щодо становища України напередодні Другої світової війни.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань

Форма уроку: урок пошуку істини.

Міжпредметні зв'язки: всесвітня історія.

Методи та прийоми навчання: прийом ЗХД, бесіда, критичне читання, колективне обговорення, мозкова атака.

Форми навчання: робота в малих групах, індивідуальна, колективна.

Оцінка навчальної діяльності учнів на уроці: рейтингове оцінювання.

Основні поняття: українське питання, радянсько-німецький пакт про ненапад від 23 серпня 1939 р. та таємний протокол до нього (пакт Молотова-Ріббентропа), Друга світова війна, «визвольний похід» Червоної Армії, Договір про дружбу і кордони та протокол до нього.

Основні дати:

23 серпня 1939 р. - укладення пакту Молотова-Ріббентропа;

17 вересня 1939 р. – початок «визвольного походу» Червоної Армії;

28 вересня 1939 р. – Договір про дружбу і кордони між СРСР і Німеччиною та таємний протокол до нього.

Особистість в історії: Й. Сталін, В. Молотов, Й. Ріббентроп, А. Гітлер

Комплексно-методичне забезпечення уроку:

дидактичні засоби уроку:

презентація,

макет дерева тег;

міні-підручник викладачів;

карти «Україна напередодні Другої світової війни», «Україна на початку Другої світової війни (1 вересня 1939 – 22 червня 1941 рр.)»

витяги з історичних джерел;

опорні конспекти;

матеріально-технічні засоби уроку:

ноутбук,

мультимедійні проектор та дошка;

фліпчарт.

Структура уроку

I. Підготовчий етап 7-8 хв.

1.1. Організаційний момент

Перевірка готовності учнів до уроку

1.2. Мотивація освітньої діяльності

Робота з «Деревом тег», де зашифрована тема уроку.

1.3. Оголошення теми, представлення її змісту та очікуваних результатів.

Проходження тесту на бажання знань (що здобувач освіти хоче знати і чому) 2-3хв.

II. Основна частина 25 хв.

Вивчення нового матеріалу, формування освітніх вмінь та навичок.
Робота з історичною картою.

Приєм «Робота з документом», колективне обговорення, робота з візуальними джерелами, медіареурсами, мозкова атака

III. Підсумковий етап 12 хв.

3.1. Систематизація й узагальнення нових знань і умінь на перетворюючому рівні.

3.2. Підведення підсумків уроку, рефлексія

3.3. Інструктаж з виконання домашнього завдання

ВИСНОВКИ

Історіографічний огляд цієї теми показав, що вивчення воєнних операцій Червоної армії на першому етапі Другої світової війни (1939–1941 рр.) займає вагомe місце в осмисленні збройних конфліктів ХХ століття як у науковій, так і в навчально-методичній літературі. На відміну від радянської історіографії, яка мала переважно заангажований характер та була перевантажена пропагандистськими наративами, сучасні дослідження намагаються критично аналізувати воєнні операції, враховуючи як підготовку, так і прорахунки різних сторін, а також вплив політично-економічних чинників на перебіг бойових дій. Це стало можливим завдяки доступу до раніше заборонених радянських архівів і зарубіжних джерел та їх оприлюднення, активізації наукових студій про перший етап Другої світової війни на регіональних рівнях і формування єдиного світового наукового простору.

В українській історичній науці йдеться, передусім, про висвітлення історії України періоду Другої світової війни в українознавчих вимірах, тобто цілісному національнодержавному контексті, на засадах державницької ідеї.

Період 1939–1940 років для СРСР позначився активізацією зовнішньої політики, яка мала на меті розширення територій і зміцнення впливу в Східній Європі. Це було пов'язано з геополітичними амбіціями керівництва СРСР та необхідністю укріпити західні кордони перед можливим конфліктом із Німеччиною.

Отже, основні бойові дії Червоної армії у 1939–1941 рр. включали «визвольний похід» до Східної Польщі у 1939 році, Зимову війну проти Фінляндії (1939–1940), анексію Бессарабії та Північної Буковини (1940) та окупацію країн Балтії (1940), що стали частиною реалізації радянсько-німецьких домовленостей, укладених у межах пакту Молотова-Ріббентропа, а також початкові битви на німецько-радянському фронті Другої світової війни.

Радянська пропаганда подала воєнні дії як «визвольні походи», метою яких було «звільнення братніх народів» від капіталістичного гноблення. Усі

вторгнення радянської армії супроводжувалися масштабною пропагандистською кампанією, яка зображала їх як справедливі. Зокрема, вторгнення в Польщу було обґрунтоване необхідністю «захисту» українців і білорусів, а війна з Фінляндією – «гарантією безпеки» Ленінграда. Це було спрямовано на те, щоб переконати як радянське населення, так і місцеве населення окупованих територій у правомірності дій СРСР. Військовослужбовцям Червоної армії також активно насаджували переконання в тому, що вони виконували «історичну місію», звільняючи робітничий клас і селянство в країнах, що «страждали» від капіталізму.

Ці події відзначалися не лише військовими успіхами й труднощами, але також глибокими військово-політичними, ідеологічними та соціально-психологічними аспектами, що суттєво вплинули на подальший розвиток Радянського Союзу.

Причинами поразок Червоної армії на початковому етапі Другої світової війни були недостатня підготовка особового складу, пріоритет кількості над якістю, некомпетентне керівництво, неготовність до ведення бойових дій у зимових умовах (відсутність необхідного зимового одягу та маскувальних халатів, невміння вести бої в умовах снігових заметів тощо). Таким чином, покладання радянського командування на чисельну перевагу призвело до величезних втрат Червоної армії.

Та все ж чисельна перевага СРСР в озброєнні, зокрема в артилерії великого калібру та бомбардувальній авіації, зокрема, під час радянсько-фінської війни, чи, скажімо, через непідготовленість румунських військ п Бессарабії, допомогли анексувати певні території.

Головним принципом бойових дій Червоної армії на початковому етапі Другої світової війни було – наступ попри все без передбачення наслідків вторгнення.

Вивчення учнями старшої школи воєнних операцій Червоної армії першого періоду Другої світової війни (1939-1941 рр.) у середній школі є надзвичайно актуальним, оскільки саме цей етап війни заклав основу

подальших подій світової історії та суттєво вплинув на долю України, Європи й усього людства.

Саме на першому етапі Другої світової війни (1939–1941 рр.) визначалися агресори, утворювались військові блоки, укладались пакти (зокрема пакт Молотова–Ріббентропа), змінювались кордони держав. Вивчення цих подій допомагає учням усвідомити причинно-наслідкові зв'язки, побачити, як політичні рішення ведуть до глобальних катастроф, і зрозуміти ціну миру, що є формуванням історичної свідомості учнів

Знання про участь українських земель у перших роках війни сприяє формуванню історичної пам'яті. Учні усвідомлюють, що українці опинилися між двома тоталітарними режимами – нацистським і радянським, та зазнали величезних втрат. Це допомагає виховувати почуття гордості за народ, який пройшов через трагедії війни, і розуміння цінності державності.

Розгляд першого періоду Другої світової війни дає можливість осмислити роль дипломатії, міжнародних союзів та пропаганди. Учні можуть аналізувати суперечливі джерела, вчитися критично мислити, зіставляти позиції різних країн, розуміти складність історичних процесів, а не бачити події лише в чорно-білому світлі.

Дії Червоної армії на початку Другої світової війни – яскравий приклад того, як агресія, компроміси з диктаторами та ігнорування міжнародного права призводять до катастрофи. Ці уроки є надзвичайно актуальними в умовах сучасних глобальних викликів, зокрема російської агресії проти України. Учні можуть робити власні висновки про ціну миру, солідарність народів, значення обороноздатності й дипломатії.

Вивчення цього періоду сприяє розвитку:

громадянської компетентності (усвідомлення себе як частини своєї держави й світу);

інформаційної грамотності (вміння аналізувати джерела, карти, документи);

комунікативних навичок (дискусії, презентації, дебати);

ціннісних орієнтацій (гуманізм, засудження тоталітаризму, співчуття до жертв війни).

Отже, викладання першого періоду Другої світової війни залишається актуальним, бо воно не лише передає знання про минуле, а й формує свідомого, критично мислячого та патріотичного громадянина України, здатного розуміти сучасний світ і відстоювати демократичні цінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

І. Архівні джерела

1. Заклик до українців переходити на бік німців. Архіви та колекції: АЦДВР - Ф. 9. - Т. 11. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/8823> (дата звернення: 15.05.2025).

2. Список утримуваних під вартою та розстріляних у Львові ворогів народу в 1941 році. ГДА СБУ (Львів) - Одиниці зберігання поза фондами - Спр. П-11282 - Т.1. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/11563>.

II. Опубліковані джерела

3. Коваль В.С. Німецько-Польська війна 1939 // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2010. Т. 7 : Мл – О. С. 305.

4. Лянцкоронська Кароліна. Воєнні спогади. Чернівці: Видавництво 21, 2023. 424 с.

5. Маннергейм Карл Густав. Спогади: у 2 т./пер з фін. Юрій Зуб. 2-ге вид. Київ: Наш Формат, 2024. Т.2. 368 с.

6. Німецько-радянський пакт. Holocaust Encyclopedia | United States Holocaust Memorial Museum. URL: <http://surl.li/lspgcsj> (дата звернення: 24.11.2024).

7. Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачивщини. Літопис УПА, Т. 4. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13069/file.pdf> (дата звернення: 24.11.2024).

8. Трубайчук А.Ф. Німецько-радянський договір про дружбу і кордон 1939 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т./Редкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ: Знання України, 2004. Т.2. 812с.

9. Черчилль В. Спогади про Другу світову війну. Т. 1; з англ. пер. П. Тарашук. Київ: Вид-во Жупанського, 2018. 496 с.

ЛІТЕРАТУРА

І. Монографії, брошури, статті

10. Банахевич Ю. Напад СРСР на Польщу: уроки минулого для майбутнього, яке вже настало. URL: https://ru.osvita.ua/vnz/reports/psychology/29299/#google_vignette (дата звернення: 19.11.2024).
11. Бех І.Д. Патріотичне і громадянське виховання у власних межах. Київ: ПІВ НАПН, 2018. 12 с.
12. Бівор Ентоні. Друга світова війна. Київ: КМ-Букс, 2022. 824 с.
13. Вегеш М. М., Віднянський С. В. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918 – 1939). Київ – Ужгород, 1998. 257 с.
14. Веденєєв Д. В., Лисенко О. Є. Україна у Другій світовій війні: деякі питання теорії, методології й суспільних рефлексій // Український історичний журнал. 2010. № 3. 58 с.
15. Веремєєв В. СРСР на початку війни: помилки та втрати. Київ: Альтернативи, 2001. 400 с.
16. Віднянський С., Грицюк В., Лисенко О. Початок "Другої імперіалістичної війни" та "українське питання": деякі дипломатичні, політичні, воєнні аспекти // Український історичний журнал. 2019. № 5. С. 4.
17. Війна і міф. Невідома Друга світова / Авт. кол: І. Бігун, С. Бутко, В. В'ятрович, К. Галушко, С. Горобець, С. Громенко, О. Зінченко, О. Ісаюк, Б. Короленко, М. Майоров, В. Павлов, Р. Пилявець, Я. Примаченко, С. Рябенко, В. Яременко. За заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова; Гол. ред. С. С. Скляр. Український інститут національної пам'яті. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 272 с.
18. Війна двох правд. Поляки та українці у кривавому ХХ столітті / уклад. й передмова Вахтанга Кіпіані. Вид. 2-е, скорочене, перероблене. Харків: Віват, 2023. 304 с.
19. Вплив другої світової війни на психологічний стан українців. Реферат. Освіта.UA. URL:

https://ru.osvita.ua/vnz/reports/psychology/29299/#google_vignette (дата звернення: 19.11.2024).

20. Вступ радянських військ у Львів: очікування та страхи (побоювання)| Інтерактивний Львів. Інтерактивний Львів. URL: <https://lia.lvivcenter.org/uk/themes/reherit/enter/> (дата звернення: 24.11.2024)

21. Галушка А., Браїлян Є. Змова диктаторів: Поділ Європи між Гітлером та Сталіним, 1939–1941. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019. 368 с.

22. Гончаренко В. А. Радянсько-фінська війна 1939–1940 років / В. А. Гончаренко. Київ: Наукова думка, 2010. 312 с.

23. Гранчак Т. Україна і Друга світова війна: підходи до осмислення і представлення в соціокультурному дискурсі вітчизняних національних бібліотек // Україна: події, факти, коментарі. 2015. № 15. 83 с.

24. Гриневич В. А. Історія Другої світової війни у сучасній історіографії та політичній боротьбі // Український гуманітарний огляд. – Вип. 11. – Критика, 2005. 128 с.

25. Гриневич В. А. Зміни Радянської зовнішньої політики, «визвольні походи» Червоної армії 1939–1940 рр. в оцінках населення УРСР // Сторінки воєнної історії України. Вип. 9. Ч. 1. Київ, 2005. 195 с.

26. Гриневич В. А. Червона армія у війнах і військових конфліктах 1939-40 рр.: Військо-політичні, ідеологічні та соціально-психологічні аспекти / Гриневич В.А. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2003. № 10. С. 340-372 Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/pro_2003_10_340 (дата звернення: 20.10.2024).

27. Гриневич В.А. Неприборкане різноголосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939 – червень 1941 рр. Київ; Дніпропетровськ: Ліра, 2012. 508 с.

28. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ: Генеза, 1996. 360 с.

29. Грицюк В. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на теренах України / Валерій Грицюк ; ред. кол.: В. А. Смолій (голов. ред.) [та ін.]; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – Київ, 2010. 149 с.
30. Грицюк В. Український фронт на початку Другої світової війни/Воєнна історія, 2009, № 5. 58 с.
31. Грицюк В., Лисенко О., Кидонь В. Пролог німецько-радянської війни: політичні та військово-стратегічні аспекти // Український історичний журнал. 2021. № 3. 156 с..
32. Грицюк В., Лисенко О., Пастушенко Т. Друга світова в контексті російсько-української війни: основні наративи й перспективи дослідження // Український історичний журнал. 2024. № 4. 59 с.
33. Громенко С. Як тепер викладати в школах історію Другої світової війни? URL: <https://glavcom.ua/columns/sgromenko/yak-teper-vikladati-v-shkolah-istoriyu-drugoji-svitovoji-viyni-844448.html> (Дата звернення: 07.10.2025).
34. Даниленко В. М. Репресії радянської влади в Західній Україні (1939–1941) / В. М. Даниленко. Київ: Наукова думка, 2005. 320 с.
35. Десятников І. «Польський похід» Червоної Армії і «подарунки» Сталіна. URL: <https://novadoba.com.ua/231889-polskyu-pokhid-chervonoyi-armiyi-i-podarunki-stalina.html> (дата звернення 15.11.2024).
36. Дехтярук В.В. Історія, політика, культура. Вип.2., студент-магістрант історичного факультету Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ. 2015. 209 с.
37. Дроздова Є., Шаповал Ю., Гадзинська І., Солодько П., Кельм Н., Боднар П., Синчук Є. Окупація. Втрати України під час Другої світової, завдані нацистами та комуністами. URL: <https://texty.org.ua/projects/103853/pole-bytvu-ukrayina-druha-svitova-vijna/> (дата звернення: 20.05.2025)
38. Дробот І. І. Українське питання у зовнішньополітичних планах європейських країн у міжвоєнний період (1920 –1939 роки). Київ: 1999. 80 с.

39. Дубровіна Л. П. Окупація Балтійських країн Радянським Союзом (1939–1941 рр.) / Л. П. Дубровіна. Київ: Наукова думка, 2011. 256 с.
40. Енгл Е., Паананен Л. Радянсько-фінська війна. Прорив лінії Маннергейма 1939–1940 / пер. з англ. Київ: Якабу, 2020. 336 с.
41. Еріксон Дж. Гітлер проти Сталіна: Війна на Східному фронті, 1941–1945. Київ: Основи, 2003. 584 с.
42. Єрмоленко В. А. Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі ХІХ-ХХ століть. Вид. третє. Київ: Дух і літера, 2023. 480 с.
43. Захарченко О.О. Бойові дії кавалерійських частин та з'єднань Червоної армії у роки Великої Вітчизняної війни / Науковий вісник МДУ імені В.О. Сухомлинського, 2015. URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/153.pdf> (дата звернення: 20.05.2025).
44. Клімакін Є. 17 вересня 1939. Цей день зриває маски. URL: <https://novapolshcha.pl/article/17-veresnya-1939-cei-den-zrivaye-maski> (дата звернення: 20.05.2025).
45. Кобалія А. Вторгнення Червоної армії в Польщу. 5 фактів про 5 вересня 39-го URL: <https://hromadske.radio/publications/vtorgnennya-chervonoyi-armiyi-v-polshchu-10-faktiv-ta-fotografiy> (дата звернення: 20.05.2025).
46. Коваль М. В. Україна у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років. Київ: Наукова думка, 1995. 260 с.
47. Конквест Р. Великий терор. Київ: Смолоскип, 2007. 580 с.
48. Кралюк П. Радянсько-фінська війна 1939–1940 років: уроки для України // Націоналізм і сучасність. 2020. Випуск 10, №3. 122 с.
49. Кралюк П. Українські тіні Зимової війни // Локальна історія. — 2021. №12. 78 с.
50. Кульчицький С. Червоний виклик. Радянська окупація Західної України в 1939–1941 роках. Київ: Основи, 2004. 300 с.
51. Легендарний Т-34: технологічний провал і роль США. svoboda fm. URL: <http://svoboda.fm/culture/Culture/246494.html> (дата звернення:

19.11.2024).

52. Лисенко О. Дослідження історії Другої світової війни у сучасній Україні: основні тенденції та перспективи // Український історичний журнал. 2011. № 4. - С. 165-194.

53. Лисенко О, Грицюк В. Проблематика Другої світової війни у сучасних вітчизняних військово-історичних дослідженнях / Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. 2009. 15 с.

54. Лінна В. Невідомий солдат / пер. з фін. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2021. 448 с.

55. Лоренс Різ. Гітлер і Сталін. Тирани і Друга світова війна, Х.: Фоліо, 2020. 544 с.

56. Лотман Ю. М. Балтія під радянським прапором. Таллінн: Eesti Raamat, 1991. 400 с.

57. Марущенко О. Основні тенденції сучасної вітчизняної історіографії Другої світової війни. Київ: Інститут історії України, 2004. 58 с.

58. Методичні матеріали Українського інституту національної пам'яті. Початок Другої світової війни для України. URL: <https://ukrpohliad.org/national-memory/pochatok-drugoyi-svitovoyi-vijny-dlya-ukrayiny-metody-chni-materialy.html> (дата звернення: 24.11.2024).

59. Німецько-радянський торговельний договір 1939. URL: <https://uahistory.co/compendium/11klas/2.html> (дата звернення 15.11.2024).

60. Папакін А. Бессарабія. Історія однієї агресії. URL: https://www.ucrainarma.org/ww_ii_and_after/bessarabija-istorija-aneksiji.html (дата звернення: 24.11.2024).

61. Патриляк І. «Українське питання» напередодні Другої світової війни. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/08/28/135252> (дата звернення: 24.11.2024).

62. Петров В. М. Радянські репресії в Східній Європі (1939–1941) / В. М. Петров. Київ: Наукова думка, 2014. 310 с.

63. Піняжко Т. Львівська цитадель. Львів: Кварт, 2008, 200 с.

64. Плохій С. Брама Європи: Історія України від скіфських воєн до незалежності / пер. з англ. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 496 с.

65. П'ять причин, чому СРСР зміг прорвати фінську Лінію Маннергейма. Громадське радіо. URL: <https://hromadske.radio/publications/p-iat-prychyn-chomu-srsr-zmih-prorvaty-fins-ku-liniiu-mannerheyma> (дата звернення: 24.11.2024).

66. Рудаков О. В. Політика СРСР у Східній Європі: 1939–1941 / О. В. Рудаков. Київ: Либідь, 2010. 300 с.

67. Сандер Гордон Франк. Зимова війна 1939-1940 рр. Київ: КНТ, 2024. 305 с.

68. Система методів військового навчання, їх загальна характеристика. URL: <https://studfile.net/preview/9628871/page:15/> (дата звернення: 15.11.2024).

69. Смуга дипломатичного визнання СРСР. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/WW/25.htm> (дата звернення: 19.11.2024).

70. Снайдер Т. Крижаві землі: Європа між Гітлером та Сталіним / пер. з англ. Київ: Грані-Т, 2011. 448 с.

71. Солонін М. 25 червня: дурість чи агресія? Харків: Фоліо, 2019. 348 с.

72. Сорока Ю. Західноукраїнські землі на початковому етапі другої світової війни: біженці, військовополонені, обмін населенням URL: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2011/34/articles/0.pdf> (дата звернення: 20.11.2024).

73. СРСР у міжвоєнний період: зовнішня політика. Реферат. «Освіта.UA». URL: https://osvita.ua/vnz/reports/world_history/31239/ (дата звернення: 20.11.2024).

74. Статюк І. Смоленська битва. 1941 / І. Статюк. Київ: Видавництво «Темпора», 2010. 160 с.

75. Терещук Г. 80 років тому Червона Армія «визволила» Західну Україну. Історик Ярослав Грицак про ті події і реакцію людей. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30168312.html> (дата звернення:

24.11.2024).

76. Україна в роки Другої світової війни (1939–1945) / за ред. В. А. Смолія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 517 с.

77. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття / ред. В. А. Смолій. Київ: Наукова думка, 2011. 84 с.

78. Хаджирадева В. Операція Червоної армії в Бессарабії та Північній Буковині. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1063-5/7.pdf> (дата звернення: 24.11.2024).

79. Шаповал Ю.І. Україна 20—50-х років: сторінки ненаписаної історії. К.: Наукова думка, 1993. 350 с.

80. Kampania Polska 1939 roku w ojczystej historiografii. Kwartalnik Bellona. Tom: 687, Nr: 4, 2016. 16 с.

81. 17 вересня 1939 року розпочалася радянська окупація Польщі. Міжконфесійна ініціатива «Християни для України». URL: <https://c4u.org.ua/media/calendar/1948> (дата звернення: 24.11.2024).

82. 17 вересня 1939-го Червона армія почала «визвольний похід» на західноукраїнські землі. АрміяInform – Інформаційне агентство АрміяInform. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/09/17/17-veresnya-1939-go-chervona-armiya-pochala-vyzvolnyj-pohid-na-zahidnoukrayinski-zemli/> (дата звернення: 20.11.2024).

83. 18 вересня 1934 – СРСР вступив до Ліги Націй – Християни для України. Християни для України. URL: <http://surl.li/naiiua> (дата звернення: 19.11.2024).

84. 1939 – підписано пакт Молотова-Ріббентропа. Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/serpen/23/1939-pidpysao-pakt-molotova-ribbentropa> (дата звернення: 20.11.2024).

85. 82 роки тому завершилася радянсько-фінська війна. АрміяInform – Інформаційне агентство АрміяInform. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/03/14/82-roky-tomu-zavershylasya-radyansko> -

«Оріон», 2018. 256 с.

95. Програма для закладів середньої освіти «Історія України. Всесвітня історія. 6-11 клас», затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 03.08.2022 № 698.

96. Сивура М.Г., Хоменко О.М., Скуратівська С.П. Методичні рекомендації «Україна в роки Другої світової війни» URL: <https://naurok.com.ua/urok-ukra-na-v-roki-drugo-svitovo-viyni-1939--1945-rr/346634.html> (дата звернення: 20.05.2025).

97. Соловар В.В. Методична розробка уроку з всесвітньої історії за темою: «Друга світова війна. Початок війни. Події 1939 - 1941 років» URL: <https://naurok.com.ua/urok-druga-svitova-viyna-pochatok-viyni-podi-1939---1941rokiv-132111.html> (дата звернення: 30.06.2025).

98. Сорочинська Н.М., Гісем О.О. Всесвітня України (рівень стандарту): підручники для 10 кл. закладів заг. Середньої освіти/Сорочинська Н.М., Гісем О.О., Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2018. 256 с.

99. Сорочинська Н.М., Гісем О.О. Історія України (рівень стандарту): підручники для 10 кл. закладів заг. Середньої освіти/Сорочинська Н.М., Гісем О.О., Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2018. 266 с.

100. Струкевич О.А. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти/ О.К. Струкевич. – К.: Грамота, 2018. 240 с.

101. Хлібовська Г., Крижанівська М., Наумчук О. Історія України. Рівень стандарту: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2023. 293 с.

ДОДАТОК А

Джерело: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-srsr-u-sistemi-mizhnarodnih-vidnosin-naperedodni-drugo-svitovo-viyi-290494.html>

ДОДАТОК Б

Джерело: https://timenote.info/ua/events/Vtorgnennja-SRSR-do-Polschi#google_vignette

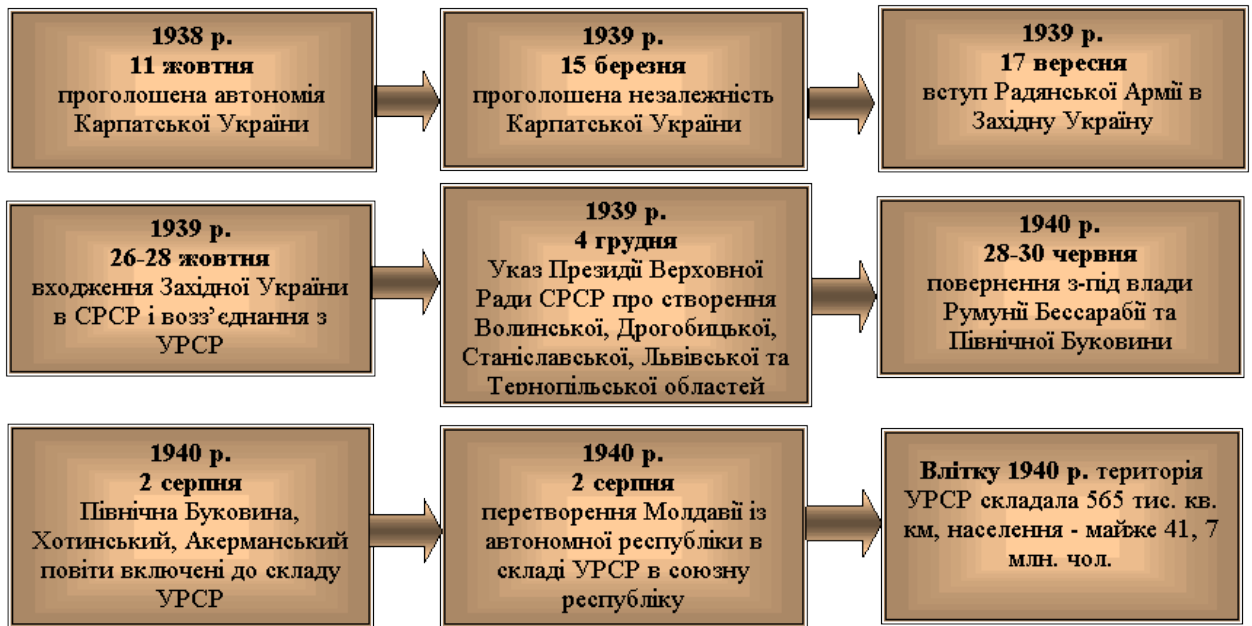
ДОДАТОК В

Джерело:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Besarabian_war_1940.jpg

ДОДАТОК Г

Джерело:

https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/17gromova_istoriya%20ukrayiny/m4/m4_10.htm